

**ТДИУ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ
ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**ЎҚУВ-УСЛУБИЙ
МАЖМУА**

ТОШКЕНТ-2021

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР
КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ БОШ
ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ
ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ
МАРКАЗИ**

**“БОЖХОНА ИШИ”
йўналиши**

**“БОЖХОНА ИШИ”
модули бўйича**

**Ў Қ У В – У С Л У Б И Й
М А Ж М У А**

Тошкент - 2021

Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 7 декабрдаги 648-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчилар: ТДИУ, и.ф.д., профессор А.С.Кучаров, иқтисод
фанлари номзоди, доцент Ғ.Н.Бобоҳўжаев

Тақризчилар: Каримов Ф., Тошкент Халқаро Вестминстер
университети, PhD.
Рахимов М., Тошкент Халқаро Вестминстер
университети, PhD.

**Ўқув -услугий мажмуа Тошкент давлат иқтисодиёт университети
Кенгашининг 2020 йил 29 декабрдаги 5-сонли қарори билан нашрга
тавсия қилинган.**

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	10
III. МАЪРУЗА МАТНЛАРИ.....	17
IV. АМАЛИЙ МАНБУЛАТ МАТЕРИАЛЛАР, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР.....	40
V. БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР.....	49
VI. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	51
VII. ГЛОССАРИЙ.....	65
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	78

I. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрда тасдиқланган “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг Божхона Кодекси тўғрисидаги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5544-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 июндаги “Божхона маъмуриятчилигини ислоҳ этиш ва Ўзбекистон Республикаси давлат божхона хизмати органлари фаолиятини такомиллаштириши тўғрисида”ги Фармони ва 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сонли Фармонлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4022-сон, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги “2019 – 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПҚ-4477-сон ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 23 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 797-сон Қарорларида белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни кредит модул тизими ва ўқув жараёнини ташкил этиш, илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш, педагогнинг касбий профессионалигини ошириш, таълим жараёнига рақамли технологияларни жорий этиш, махсус мақсадларга йўналтирилган инглиз тили, мутахассислик фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий

услуглари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, таълим жараёнларини рақамли технологиялар асосида индивидуаллаштириш, масофавий таълим хизматларини ривожлантириш, вебинар, онлайн, «blended learning», «flipped classroom» технологияларини амалиётга кенг қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Божхона иши” модулининг мақсади: педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курс тингловчиларини давлатнинг бож сиёсатининг замонавий муаммолари ҳақидаги билимларини такомиллаштириш, давлатнинг божхона сиёсати, стратегик ва тактик қарор қабул қилиш тамойиллари ва усулларини ўзлаштириш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Божхона иши” модулининг вазифалари: божхона таъриф сиёсатини самарадорлигини ошириш билан боғлиқликда юзага келаётган муаммоларни аниқлаштириш, давлатнинг божхона сиёсати, бож-таъриф сиёсати, мамлакат товарларини экспортини таҳлилини кўриб чиқиш миллий маҳсулотларни халқаро бозорларга чиқаришда божхона бож таъриф сиёсатини таҳлилини кўриб чиқади, божхона фаолиятини таҳлили, назорат қилиш масалаларини ҳал қилиш йўллари ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этишга ўргатиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникма ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Божхона иши” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- халқаро савдонинг назарий ва амалий асосларини;
- халқаро савдо назарияларини;
- халқаро савдонинг асосий шаклларини;
- ташқи иқтисодий фаолиятни;
- ташқи иқтисодий фаолиятни бож тарифи орқали тартибга солишни;
- Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини;
- Ўзбекистон Республикаси давлат божхона Кодексини;
- Давлат божхона Қўмитасининг функцияларини;
- божхона органларида бошқариш асосларини;
- бошқариш тушунчасини;
- бошқариш қонунлари ва тамойилларини;
- бошқариш функциялари ва усулларини;
- бошқариш самарадорлигини оширишда божхона ходимларини ижтимоий ҳимоялаш масалаларини;
- давлатнинг божхона сиёсати билан боғлиқликда юзага келадиган муаммолар ва уларни ҳал этиш йўллари **билиши керак.**

Тингловчи:

- божхона сиёсатининг замонавий усулларини ишлаб чиқиш;
- ишчи кучининг ҳаракатини амалга ошириш;
- ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш;
- божхона органларининг моддий техника таъминотини такомиллаштириш;
- божхона органлари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш;
- божхона органлари ходимларининг манфаатдорлигини ошириш;
- контрабанда ва божхона қоидаларини бузилишига қарши кураш;
- бошқариш жараёнларида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш;
- божхонадаги муаммоларни аниқлаш, таҳлил этиш, баҳолаш ва умумлаштириш **кўникма ва малакаларини эгаллаши лозим.**

Тингловчи:

- Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларини пухта эгаллаган ҳолда божхона ходимларига божхона сиёсатининг барча жабҳалари бўйича тадқиқотларни амалга ошириш **компетенцияларини эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Божхона иши” курси маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

Курсни ўқитиш жараёнида таълимнинг замонавий методлари, педагогик технологиялар ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- маъруза дарсларида замонавий компьютер технологиялари ёрдамида презентацион ва электрон-дидактик технологиялардан;
- ўтказиладиган амалий машғулотларда техник воситалардан, экспресс-сўровлар, тест сўровлари, ақлий ҳужум, гуруҳли фикрлаш, кичик гуруҳлар билан ишлаш, коллоквиум ўтказиш, ва бошқа интерактив таълим усулларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Божхона таомиллари” ва “Ташқи иқтисодий фаолиятнинг божхона таъминоти” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар давлатнинг бож-таъриф сиёсати муаммоларни аниқлаш, уларни таҳлил этиш ва баҳолашга доир касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимоти:

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат			
		Аудитория ўқув юкламаси			
		жами	жумладан		
Назарий машғулот	Амалий машғулот		Кўчма машғулот		
1	Халқаро савдо ва уни ривожланиш тарихида божхона хизматининг тутган ўрни	6	2	4	
2	Ўзбекистон Республикаси давлат божхона органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари	10	4	4	2
3	Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари	6		4	2
	Жами:	22	6	12	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-мавзу. Халқаро савдо ва уни ривожланиш тарихида божхона хизматининг тутган ўрни

Халқаро савдонинг назарий ва амалий асослари. Халқаро савдо назариялари. Халқаро савдонинг асосий шакллари. Ташқи иқтисодий фаолият. Ташқи иқтисодий фаолият шакллари. Ташқи иқтисодий алоқаларнинг аҳамияти. Товарлар ва хизматларни айирбошлаш. Сармояларни олиб чиқиш ва олиб кириш. Ишчи кучининг ҳаракатини амалга ошириш. Ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш. Ташқи иқтисодий фаолиятни бож тарифи орқали тартибга солиш. Ташқи иқтисодий фаолиятни бож тарифи орқали тартибга солишда божхона хизматининг тутган ўрни. Ўзбекистон Республикасида ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш ва бошқариш. Бозор иқтисодиёти шароитида ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солишда тариф усулларидан фойдаланишни афзаллиги. Ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишда божхона таомилларининг аҳамиятини ошиб бориши.

2-мавзу. Ўзбекистон Республикаси давлат божхона органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари. Ўзбекистон Республикаси давлат божхона Кодекси. Ўзбекистон Республикасининг «Божхона Кодекси»ги ва «Божхона хизмати тўғрисида»ги Қонунлари. Давлат божхона Қўмитасининг функциялари. Республика божхона ҳудудида Давлат хавфсизлигининг жамоат тартибини ҳимоя қилиш. Контрабанда ва божхона қоидаларини бузилишига қарши кураш. Божхона органларининг мансабдор шахслари томонидан қонунийликка риоя этилиши устидан назорат ўрнатиш. Халқаро божхона ва савдо ташкилотлари билан ҳамда хорижий давлатларнинг божхона органлари билан ўзаро ҳамкорликни ривожлантириш. Божхона органларининг моддий техника таъминотини такомиллаштириш. Божхона органлари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Халқаро савдо ва уни ривожланиш тарихида божхона хизматининг тутган ўрни

Мамлакатлар ўртасидаги савдо алоқаларини вужудга келиши ва божхона хизматининг ташкил топиши. Қадимги Шарқ ва Ўрта ер денгизи давлатларида божхона муносабатлари. Қадимги Грецияда божхона ишини ташкил топиши. Мисрда эрамадан олдинги IV асрда божхона иши. Қадимги Римда божхона хизматининг ташкил топиши. Европада ҳунармандчилик ва савдо марказларини ташкил этилиши шароитида божхона иши. Божхона боғлари давлатларнинг иқтисодий ривожланишини белгиловчи омилдир. Қадимги Осиё ва Европа давлатларида божхона хизматининг ташкил топиши ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллашуви. Европа давлатларининг ўзаро иқтисодий муносабатларини ривожлантиришда божхона хизматининг тутган ўрни.

2-амалий машғулот:

Ўзбекистон Республикаси давлат божхона органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси миллий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида Ўзбекистон давлат божхона Қўмитасининг ташкил этилиши. Давлат божхона хизмати билан Ички ишлар Вазирлигининг товар-моддий бойликларини Ўзбекистон Республикасидан ноқонуний олиб чиқиб кетишга қарши курашларини мувофиқлаштириш. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг Давлат Солиқ қўмитаси таркибидаги фаолияти. Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона Қўмитасининг қайта ташкил этилиши ва унга ҳуқуқни ҳимоя қилиш органи мақомининг берилиши. Божхона

органларининг асосий вазифаларини белгилаш. Божхона қонунчилигининг яратилиши ва такомиллаштирилиши. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматини хорижий мамлакатлар ҳамда халқаро божхона ташкилотлари билан ўзаро манфаатли алоқаларининг ўрнатилиши.

3-амалий машғулот:

Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари

Божхона органларида бошқариш асослари. Бошқариш тушунчаси, бошқариш қонунлари ва тамойиллари. Бошқариш функциялари ва усуллари. Божхона ишини бошқариш самарадорлигини оширишда бошқариш тизимининг ташкилий тузилмасини такомиллаштириш ҳамда бошқариш жараёнларида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш. Бошқариш самарадорлигини оширишда божхона органлари ходимларининг манфаатдорлигини ошириш. Бошқариш самарадорлигини оширишда божхона ходимларини ижтимоий ҳимоялаш масалалари.

КЎЧМА МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

Мазкур модул бўйича ўқув режада “Ўзбекистон Республикаси давлат божхона органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари” ҳамда “Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари” мавзуларида жами 4 соат кўчма машғулот режалаштирилган.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маълумотлар ва технологияларни англаб олиш, ақлий қизиқишни ривожлантириш, назарий билимларни мустаҳкамлаш);

- давра суҳбатлари (кўрилаётган лойиҳа ечимлари бўйича таклиф бериш қобилятини ошириш, эшитиш, идрок қилиш ва мантикий хулосалар чиқариш);

- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли аргументларни тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

1. Маъруза машғулотига қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қийслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустақамлашда, ўтилган мавзунини сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда амалий машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Намуна.

Фикр: “Маркетинг концепциясининг асоси фирманинг фаолият йўналишини белгилаб бериш”.

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

“Ассесмент” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим

даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида талабаларнинг ёки катнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

- 1. Товарнинг бозорга кириб келиш даврида харидорлар кимлар бўлади?
- А. новаторлар
- В. консерваторлар
- С. Янгилик киритувчи

Қиёсий таҳлил

- Бозор конъюктурасини таҳлил қилинг?

Тушунча таҳлили

- МАТ қисқартмасини изоҳланг

Амалий кўникма

- Ахборот тўплаш учун саволнома тузинг?

“Инсерт” методи

Методнинг мақсади: Мазкур метод ўқувчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод ўқувчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намойиш этилади;

➤ таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодалайдилар. Матн билан ишлашда талабалар ёки қатнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

Белгиланган вақт якунлангач, таълим олувчилар учун нотаниш ва тушунарсиз бўлган маълумотлар ўқитувчи томонидан таҳлил қилиниб, изоҳланади, уларнинг моҳияти тўлиқ ёритилади. Саволларга жавоб берилади ва машғулот якунланади.

2. Амалиёт машғулотида қуйидаги интерфаол ўқитиш методларидан фойдаланилади:

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

Намуна “АХМАД” оилавий корхонасининг SWOT тахлилини ушбу жадвалга туширинг.

<i>Имкониятлари</i>	<i>Кучли томонлари</i>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ Кичик бозор мавжудлиги; ❖ кучсиз рақобатчилар борлиги; ❖ истеъмолчилар ўртасида яхши обрўга эгаллиги; ❖ юқори малакали ишчилар гуруҳи борлиги; 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ савдода кўп йиллик тажрибасига эга; ❖ бозорда кучли ва етакчилик позициясига эга; ❖ Самарали реклама сиёсатини олиб боради ва миждозларни рағбатлантириш тажрибасига эга; ❖ замонавий техника ва технологияга эга; ❖ кучли халқаро алоқаларга эга ❖ бошқарув тизимини тўғри қарор қабул қилишда етакчилиги;
<i>Хавф хатарлар</i>	<i>Кучсиз томонлари</i>
<ul style="list-style-type: none"> ❖ рақобатчиларнинг истеъмолчига нисбатан номунофиқ ишлари; ❖ олдиндан айтиб бўлмайдиган бизнес соҳасини пайдо бўлиши; ❖ «ноқонуний» дистрибьюторлик тизимининг бозорда мавжудлиги; ❖ Назоратчи ташкилотларнинг ноқонуний аралашуви. 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ қатъий ўрнатилган баҳо сиёсати; ❖ дистрибьюторлик тизимининг марказлаштирилган бошқаруви; ❖ Кенг миқёсдаги реклама фаолиятини тадбиқ этилмаганлиги.

Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айна пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантикий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, химоя қилишга имконият яратади. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу

Намуна:

Маркетинг концепциялари					
Сотиш		Товар		Маркетинг	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги
Хулоса:					

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетиде амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очик ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натижа (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув топшириғни белгилаш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўллари ишлаб чиқиш	<ul style="list-style-type: none"> ✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўллари ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	<ul style="list-style-type: none"> ✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиха тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектиларини ёритиш

Кейс. Маҳсулот сифати назорати моделини ишлаб чиқиш. Харид номенклатурасини аниқлаш. Мижозларни излаб топиш ва савдо битимлари тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш. Бозор сифимини баҳолаш ва товар ишлаб чиқариш бўйича қарор қабул қилиш

Кейсни бажариш босқичлари ва топшириқлар:

- Кейсдаги муаммони келтириб чиқарган асосий сабабларни белгиланг(индивидуал ва кичик гуруҳда).
- Маҳсулот сифати назорати моделини кетма-кетлигини белгиланг (жуфтликлардаги иш).

“Брифинг” методи

“Брифинг”- (инг. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Тақдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида қатнашчилар

билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Талабалар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг тақдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

“Портфолио” методи

“Портфолио” – (итал. portfolio-портфель, ингл.хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида ақс этади. Жумладан, талаба ёки тингловчиларнинг модул юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг кўйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Талабалар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Талабалар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

Ш. МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1-МАВЗУ. ХАЛҚАРО САВДО ВА УНИ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИДА БОЖХОНА ХИЗМАТИНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

1. Ўрта асрларда божхона ишини ривожланиши
2. Марказий Осиёда божхона иши.
3. Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари
4. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг ташкил топиши ва ривожланиши

1.1. Ўрта асрларда божхона ишини ривожланиши.

Халқлар ва давлатлар ўртасидаги савдо ва иқтисодий алоқаларни тартибга солишнинг ўзига ҳос шакли сифатида божхона кўп асрлар муқаддам пайдо бўлди. Ташқи савдо алоқалари ҳақидаги энг илк маълумотлар бизга Қадимги Мисрнинг олтинчи сулоласи (эрамиздан уч минг йил олдин) ёдгорликлари орқали етиб келган. Ўша даврларда савдо карвонларинг ҳаракати ҳафсиз эмас эди. Мисрдаги янги подшоҳлик даврининг тарихий ёдгорликлари от уловларни талаш ва савдогарларни талаш ва савдогарларнинг шикоятлари ҳақида ҳикоя қилади. Шу сабабли карвонни кўриқлаш сарф харажатларини қоплаш мақсадида маҳсус йиғимлар ундирила бошланди. Феодаллар томонидан улар орқали ўтувчи савдогарлардан ундириладиган солиқлар ҳам божнинг қадимги кўриниши эди. Кейинчалик улар шаҳарлардан ҳам ундириб ола бошлади, давлат пайдо бўлганидан кейин эса бож ҳазинанинг тўлдиришни қулай воситасига айланди.

Ижтимоий ҳаёт мураккаблашиши, шаҳарлар ривожланиши, савдо ҳажми ва интенсивлиги кенгайиши давомида йиғимларнинг янги ва янги турлари, шу жумладан савдодан ва ўқ келтиришдан олинадиган йиғимлар жорий этила бошлади.

Бож ўзининг асосий функцияси, фискал функциясини, яъни ҳазина манфаатларига риоя қилиш вазифасини адо этар экан, бошқа солиқлар ва йиғимлар билан биргаликда давлатнинг мустаҳкамланишига кўмаклашади.

Давлатни ривожланиши баробарида божлар ҳам ривожланади, божхона хизматини ташкил этиш шакллари ва усуллари такомиллашади.

Божхона тарихининг Россиялик тадқиқотчиси В.А. Циммерман эрамиздан олдинги 6 асрдан бошлаб афина аҳолиси донни Мисрдан, Сицилиядан, кейинчалик эса Шимолий Қорадангиз бўйидан олганлигини кайд этади. Херсонес, Пантикапей, Феодосия каби шаҳар Қадимги Грециянинг ташқи савдоси учун шунчалик муҳим эдики, улардан товар келтирилганлиги ва чиқарилганлиги учун бож ундирилмас эди. Грециянинг ўзида четдан келтирилган товарлардан олинадиган бож улар баҳосининг ундан бир қисмини ташкил этарди. Бирок вақт ўтиши билан афиналиклар мўътадил божлар совдонинг ривожланишига кўмаклашади ва кўп даромад

келтириши мумкин деган қарорга келдилар. Шу сабабли эрамиздан олдинги 4 асрда, Демосфен даврида бож товар баҳосининг йигирма, эллик, ҳатто юздан бир қисмигача қисқартирилди. Айрим буюмлар – курол-яроғ, ҳарбий анжомлар - умуман бож тўлашдан озод этилган. Афинанинг барча иттифоқчилари бож имтиёзларига эга эдилар, улар ўз товарлар учун боҳосининг юздан бир қисми, қадим шаҳарлар йигирмадан бир қисми микдорида бож тулашар эди.

Бож денгиз портларида ва шаҳар бозорларида йиғилар эди. Қуруқликдаги божхоналар ҳам мавжуд эди. Божхонадаги операциялар кўшинлар билан душманлик муносабатлари мавжуд бўлган тақдирда чегаралар ёпилганда тўхтатилар эди. Бож одатда олтин ва кумуш билан туланарди. Бож йиғиш айрим шахслар ёки гуруҳларга сотилар, улар обрўли фуқаролардан бўлган кафилларга эга бўлишарди.

Ўрта асрларда божхона ишининг ривожланиши халқаро савдонинг кенгайиши, давлатлар ва молиявий иқтисодий муносабатларнинг қарор топиши билан мустаҳкам алоқадорликда давом этди. Христианликни ҳуқумронлик қилиши Европада божхона ишига катта таъсир курсатди.

Масалан, Стасбургда 982 йилги маком билан епископга шаҳарнинг тюрт укори амалдорини: мер, граф, божхона чи ва ҳазиначини тайинлаш ҳуқуқи барилган эди.

Бирок кейинрок, 1249 йилдаек Фрайбург шаҳрида божхона амалдорини сайлаш ва агар улар ўз вазифаларига виждонан муносабатда бўлмасалар, уларни лавозимидан бўшатиш ҳуқуқини фуқароларнинг ўзига берилди.

Страсбурглик божхоначилар вазифаларига, масалан, энг асосий солиқларни ундириш кирарди, айна вақтда ярмарка йиғимларини қалъа бошлиги сифатида графнинг узи ундирар эди. Страсбург кўприклари ва юллари граф ва божхона чилар маблаглари эвазига сакланарди.

Парижда 12 асрда шаҳарга олиб киришда барча хорижий товарлардангина эмас, балки бошқа франсуз шаҳарларининг ипак, полотно, ипдан килинган буумлардан, шунегдек мовут ва мўйнадан ҳам бож ундирилар эди.

1275 йилда Англия парламенти қирол Эдуард 1га импорт қилинадиган винога ва экспорт қилинадиган инглиз жунига бож белгилаш ҳуқуқини берди.

Бирок Европа мамлакатларида божхонанинг марказлашуви яна кўп асрлар давом этди. Англия билан Шотландия ўртасидаги божхоналар 1707 йилда, Англия билан Ирландия ўртасидаги божхона заставалари эса факат 1823 йилда юк килинди. Франсияда божхона бирлиги 1790 йилда вужудга келди. Австрия эса ўз божхона сиёсатини 1775-1851 йилларда шакллантирди. Италияда божхона тўсиқлари 1859 йилда қулади, Германиянинг божхона жиҳатдан бирлашиши эса 1842 йилдан 1888 йилгача давом этди. Давлатнинг ички сиёсати мураккаблигига қарамай, савдогарларнинг ташқи савдо

алоқалари 15-18 асрларда феодал Европа мамлакатларининг меркантилизм деб аталган янги иқтисодий сиёсатининг асосига айланди.

16 асрда Англияда олиб кириладиган товарлардан олинадиган бож 42 минг олиб чикиб кетиладиган товарлардан олинадиган бож 185 минг фунт церлингни ташкил этар эди. 15-18 асрларда худудидан савдогарларнинг карвонлари Европадан Хиндистонга, Хиндистондан Европага утадиган Мисрда бож товар кийматинг салкам 15 фоизини ташкил этарди, 18 асрнинг охирларида келиб эса улар 35 фоизга етди ва ундан ҳам ошиб кетди. Имтиезли тариф факат садогарлар Пизадан етказиб берадиган темир ва эгоч маҳсулотларга белгиланган.(10%) Кейинрок Хиндицонга Африкани айланиб утадиган денгиз юли очилиши ва португалияликлар томонидан Хурмуз ва Адан денгиз портлприни босиб олиниси товарларни мисир оркали олиб утишга катта таъсир утказди, бирок бунда божларнинг хаддан ортик эканлиги ҳам муайян урин тутуди.

Францияда 1664 йилда бож йиғимларнинг фискал аҳамияти ҳали кучли бўлган вақтда бож тарифи товарларни келтириш бўйича 700 модда ва олиб чикиб кетиш бўйича 900 моддадан иборат булган, Бу эса бож йиғими майда чўйдасигача ишлаб чиқилганлигидан далолат беради. Канада 1975 йили декабр ойида претексионистик мақсадларда АКШдан гўшт маҳсулотларига чеклаш жорий қилганда, АКШ ушбу маҳсулотларнинг Канададан импорт қилинишига қаттиқ квота белгиланди, бу ҳол Канада иқтисодиётига 100 миллион доллар зарар етказди, АКШ кўрган зарар эса Канадани кўрган зараридан 10 баравар кам булди.

1.2. Марказий Осиёда божхона иши.

Ривожланаётган мамлакатларнинг божхона сиёсати иқтисодий ва сиёсий мустақилликни таъминлаш манфаатлари, миллий иқтисодиётни мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мақсадларида олиб борилади. Масалан олиб кириладиган машина ва асбоб-ускуналар, кимёвий товарлар ва материаллардан энг кам ставкаларда божлар ундирилган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари, одатда божсиз импорт қилинган. Кийим-бош ва уй рўзғор буюмларига оширилган ставкалар кўлланилган. Зеб-зийнат ва алкаголли ичимликларга энг юқори ставкаларда бож ундирилган.

Таркибига солиқлар ва божларни ундириш ҳам кирадиган молиявий-иқтисодий тизимнинг пухта фаолият кўрсатиши ҳар қандай тузумда давлат мавжуд бўлишининг иқтисодий асоси ҳисобланади. Академик Б.Аҳмедовнинг фикрига кўра божхона органлари бундай тизимнинг бир қисми сифатида Марказий Осиёда қадим замонлардан бошлаб мавжуд бўлган. Чунки кўп минг йиллаб Шарқни Ғарб билан боғлаган Буюк Ипак юли Марказий Осиё худудидан ўтган. Ўрта денгиздаги Суриянинг Анталя порти узоқ вақт Испания, Португалия, Венесиядан товарларни ташувчи кемаларга хизмат қилган. Бу кемалар Буюк Ипак юли орқали Хитой ва Японияга йўл

олганлар. Буюк Ипак йўли орқали амалга ошириладиган савдога қайси даражада алоқадор бўлган барча давлатларнинг божхона органлари тажрибасини умумлаштирувчи қоидалар асрлар давомида такомиллаштирилди ва макбул ҳолига келтирилди. Агар қайсидир давлат ёки шаҳар божхона қоидаларини қаттиқлаштиради, божлар ва йиғимлар хаддан ташқари кўпайтирилса, карвонлар уни четлаб ўтишни юўлини қидирганлар: биргина Марказий Осиёда Буюк Ипак юўлининг бир нечта шаҳобчаси мавжуд бўлган. Ушбу карвонлар четлаб ўтган давлатлар эса анчагина даромадидан маҳрум бўлишар эди.

Тарихчиларнинг гувоҳлик беришича, Марказий Осиёда ердан ҳирож ва таноб, товардан эса закот ундирилган. Қуръонга мувофиқ, ҳар бир мусулмон мол-мулкининг қирқдан бир қисмини закот қилар эди. Закот шунингдек келаётган ва кетаётган ҳар бир карвондан ҳам ундирилар, шу сабабли закотчилар карвонлар ҳаракатини зийраклик билан кузатиб туришар эди. Шаҳардан ўтадиган ҳар қандай савдогар закот олинадиган саройга тўхтаб ўтиши шарт бўлган. Бу ерда унинг товаридан 2,5 фоизли бож ундирилар эди. Бундан ташқари, савдогар ҳар бир туя ҳисобига эрлик эзилганлиги учун ҳам ҳақ тўлаганлар. Амударёнинг Жанубий қирғоғида деярли барча шаҳар бож ундириш ҳуқуқини ўзларига сақлаб қолган. Улар закотни қонун бўйича эмас балки Ўзбекистон билганларича белгилашарди. Афғонистонда эса 2.5 фоиз эмас, балки 20 фоиз микдорда закот ундирилган.

Кўчманчилардан закот натурада ундирилган. Ҳар қирқ молдан биттаси закот сифатида олинган. Закотчи йиққан бутун мол-мулк ҳоннинг ҳазинасига келиб тушган. Бухоро хонлигининг катта қисмини инглизлар Ўзбекистон назорати остида тутиб турган. Афғонистон билан чегарасида божхоналар ташкил этилган. Ўлканинг Афғонистон билан савдо қилувчи бошқа туманларидан чиқувчи товарлар мана шу божхонадан ўтар эди.

Маълумки, Бухоро ҳукумати ўз вақтида Афғонистонга олиб кетилаётган товарларни бождан озод қилиш ҳақида фармойиш чиқарган бўлиб, бироқ бу фармойиш Бухоро девонхонасидан ташқарига чиқмаган. Лекин шунга қарамай, божхона бирлашмаси давлатлар ўртасида савдо аблоқаларини кенгайтиришда Ўзбекистон аҳамиятига эга бўлди. Марказий Осиё Россия томонидан босиб олинганидан кейин Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил этилди. 1893 йилда 11 та чегара пости ташкил этилди. Туркистон округи шулардан бири булди. Туркистон округида 16 та божхона органи мавжуд эди. 1895 йилда Термиз шаҳрида Патта-Гисар божхонаси ташкил этилди. Унда асосан Афғонистондан келтирилган товарлардан божлар ундирилар эди. Ҳар йили ушбу божхона поци орқали 2500 дан зиёд сарфхатчи утарди. У пайтлари Афғонистон ҳудуди орқали Марказий Осиёга кўплаб контрабанда товарлари ҳам ўтказилган.

1917 йилдан кейин ички ва ташқи савдо халқ комиссарлигида 8 божхона округидан иборат божхона бошқармаси ташкил этилди. 1925

йилда божхона бошқармаси божхона бош бошқармасига айлантирилди. Унинг таркибида божхона нинг 11 та инспекторлик органлари ва 266 та божхона бўлиб, уларда 5710 нафар ходим ишлар эди. Ўша йили Термиз шаҳридаги Патта-Гесар божхонаси Термиз божхонасига айлантирилди. Халқ комиссарликлари вазирликларга айлантирилганидан кейин Божхона бош бошқармаси ташқи савдо вазирлиги таркибида қолдирилди.

Тошкент постида ҳаммаси бўлиб 3та ходим ишлаган. Уларга В. Новиков раҳбарлик қилган. Етмишинчи йилларда ташқи иқтисодий алоқаларни ривожланишимуносабати билан ушбу поц Тошкент божхона сига, 1988 йилда эса Ўзбекистон божхона сига айлантирилди.

1988-1989 йилларда Самарқанд, Бухоро, Наманган, Андижон, Қарши, Гулистон, Жиззах, Қўқон, Навоий, Урганч, Чирчиқ, Олмалиқда божхона постлари ишга тушди.

1.3. Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари

Божхона кодекси, «Бож тарифи» ва «Давлат божхона хизмати тўғрисида»ги Қонунларнинг қабул қилиниши туфайли Ўзбекистон Республикасининг божхона қонунчилиги бир бутун, яхлит, узвий боғланган тизимга айланди. Божхона операциялари давомида қонунийлик ва фуқароларнинг ҳуқуқларини таъминловчи маъмурий-процессуал меъёрларнинг аҳамияти ортди. Кодексада божхона ишини ташкил қилишга оид энг замонавий ҳуқуқий қонун-қоидалар ва меъёрлар мавжуд бўлиб, уларсиз самарали божхона қонунчилигини шакллантириш ва энг муҳими уни тадбиқ қилиш мумкин эмас; божхона органларининг ягона ва яхлитлиги тамойили шулар жумласидандир. Божхона кодекси асосини қонунийлик ва инсонпарварлик тамойиллари ташкил қилади.

Ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг жаҳон амалиётига мос келувчи, янги қонун-қоидалари (тамоийиллари): тарифли бошқарув, лицензиялаш, квоталаш ва бошқалар юк айланувида бўлган товарлар уцидан божхона назоратини ташкил қилишни тубдан ўзгартиришни талаб қилди. Агар илгари товарларни ўтказиш тартиботи (режим) ва тартиби (проседура) ташқи савдо битимининг субъекти ким эканлигидан келиб чиқиб белгиланса, ҳозир бундай битимнинг бош, асосий мезони объект, яъни аниқ товардир. Қонунларга оғишмай риоя қилмасдан туриб, божхона хизмати фаолиятининг самарадорлигини ошириб бўлмайди. Шу сабабли, божхона органларида юридик хизматни ташкил қилиш ва ривожлантириш энг долзарб муаммолардандир. Мазкур хизматнинг ваколатларига: божхона ишининг ҳуқуқий меъёрий негизини юритиш, божхоначиларга қонун ва меъёрий ҳужжатларни тушунтириш; фуқаролар ва ташкилотларга керакли маълумотлар ва юридик маслаҳатлар бериш; маъмурий ва жиноий жавобгарлик чораларини қўллаш билан болиқ бўлмаган шикоятлар ва

муружаатларни кўриб чиқиш; ҳуқуқий меъёрий ҳужжатларни ва тегишли ҳулосаларни текшириб чиқиб, имзолаш (виза кўйиш - визирование).

Кодекс ўша даврнинг шарт-шароитидан келиб чиқиб тузилган эди. Хозирги вақтда унга тузатишлар ва ўзгартиришлар киритиш (корректировка) замон талабига айланди, чунки у божхона ишининг муҳим соҳалари ҳисобланган ҳамда божхона сиесатини амалга оширишда муҳим аҳамият касб этадиган божхона валута назорати, божхона цатицикасини ўз ичига олмаган, бундан ташқари, Божхона кодексига баен қилинган 16 божхона режимларининг ҳар бирига муфассал, барча тафсилотлари билан изоҳ берилмаган. Шунинг учун ҳам бугунги кунда Божхона Кодексини такомиллаштириш талаб этилади.

Давлат божхона хизмати фаолиятининг ҳуқуқий асослари – Ўзбекистон Республикаси 1997 йил 29 августда қабул қилинган «Давлат божхона хизмати тўрисида»ги ва «Бож тарифи тўрисида»ги Қонунларда ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 30 июлдаги 374-сонли қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона Қўмитаси тўрисида»ги Низомда аниқ белгилаб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона Қўмитаси, Давлат божхона Қўмитасининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳри бўйича бошқармалари, божхона комплекслари ва поцлари божхона органларидир.

ДБКнинг тузилиши ҳамда унинг фаолиятини ташкил этиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 30 июлдаги 374-сонли Қарори билан тасдиқланган. Шу қарорга асосан ДБКнинг асосий вазифалари куйидагилардан иборат:

Ягона божхона сиесати амалга оширилишининг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий меҳанизмларини ишлаб чиқиш, уларнинг амалда қўлланилишини таъминлаш, божхона иши соҳасида қонун ҳужжатлари ва меъёрий ҳужжатлар лойиҳалари таерланишида қатнашиш;

Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари ишлаб чиқилишида қатнашиш, белгиланган тартибда ва ўз ваколатлари доирасида божхона масалалари бўйича халқаро битимлар ва шартномалар тузиш;

Республиканинг божхона ҳудудида давлат ҳавфсизлигини, жамоат тартибини, инсон ҳаёти ва саломатлигини ҳимоя қилиш, ҳайвонлоар ва ўсимликларни муҳофаза қилиш, атроф-муҳит муҳофазаси бўйича чоратadbирларни амалга оширилишига кўмаклашиш;

Белгиланган тартибда божхона чегараси орқали олиб ўтилаётган товарларни божхона назоратидан ўтказилишини таъминлаш ва унинг шаклларини такомиллаштириш;

ТИФ қатнашчилари томонидан божхона қонунчилигига ва ўз ваколатлари доирасида – солиқ қонунчилигига риоя этилиши уцидан

назоратни такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш;

ТИФни тартибга солишда божхона тартибга солиш воситаларини қўлланишини таъминлаш (тариф механизми ҳам шу жумлага киради), ташқи иқтисодий фаолиятни тарифли тартибга солиш усуллари, квоталаш нормалари белгилашда, лицензиялаш ва декларасияни тақдим этиш тартибини ишлаб чиқиши ва амалга оширилишида белгиланган тартибда қатнашиш;

Бож поштиналари, солиқлар ва бошқа божхона тўловларини давлат бюджетига ўз вақтида ва тўлиқ ўтказилишини таъминлаш;

Ўз ваколатлари доирасида валута назоратини амалга ошириш;

Божхона цатицикаси методологиясини такомиллаштиришда, божхона иши соҳасида статистик маълумотлар тўплаш, уларга ишлов бериш ва таҳлил қилинишини ташкил этиш, республиканинг ташқи иқтисодий алоқаларини ривожлантириш, ташқи савдо ва тўлов балансини мустаҳкамлаш бўйича прогноз ҳисоб-китобларини амалга ошириш ва тақлифларни ишлаб чиқиш;

Божхона органлари фаолияти тўрисида ахборот тўпланиши ва ишлаб чиқиши ҳамда автоматлаштирилган тизим жорий этилишини уритиш, шунингдек божхона статистика маълумотларини тегишли идоралар ва манфаатдор органларга тақдим этиш;

Контрабандани, божхона қонунчилигини ва ўз ваколатлари доирасида солиқ қонунчилиги бузилишининг олдини олиш ва уларга барҳам бериш чора-тадбирларини муцақил равишда ёки ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ўзаро ҳамкорликда ишлаб чиқиш ва қўллаш, шунингдек ҳалқаро терроризмга ва Республика ҳалқаро фуқаро авиасияси фаолиятига айриқонуний аралаштиришга қарши курашишга кўмаклашиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва қўллаш;

Божхона органлари ваколатига тегишли бўлган ишлар бўйича суриштирув ишларини амалга ошириш ва қонунчиликка мувофиқ божхона қоидалари бузилишига мувофиқ ишларни кўриб чиқиш;

Юридик ва жисмоний шахсларга нисбатан қонунчиликда назарда тутилган тартибда божхона қоидалари бузилганлиги учун таъсир кўрсатиш чораларини белгиланган тартибда қўллаш;

Гиеҳвандлик воситалари, психотроп ва портловчи моддалар, курол-ярони республиканинг божхона чегараси орқали айриқонуний олиб ўтилишининг олдини олиш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш ва қўллаш;

Республиканинг ва ҳорижий давлатларнинг ваколатли органлари билан биргаликда гиеҳванд ва психотроп моддаларни назорат оқида етказиб берилишини амалга ошириш;

Миллий ҳавфсизлик хизмати ва ички ишлар органлари билан ўзаро ҳамкорликда қонунчиликда белгиланган тартибда, тезкор-қидирув фаолиятини амалга ошириш;

Айбдорларни жавобгарликка тортиш тўрисидаги масала божхона органлари ваколатлари доирасидан ташқарига чиққанда, қонун бузилишлари фактлари бўйича материалларни тергов, суд органлари ва бошқа идораларга топшириш;

Божхона органларининг мансабдор шахслари томонидан қонунийликка риоя этилиши уцидан назоратни амалга ошириш, божхона органлари мансабдор шахсларининг ҳатти-ҳаракатлари ва қарорлари устидан тушган шикоятлар ва эътирозларни белгиланган тартибда кўриб чиқиш;

Божхона органларига укланган вазифалар ва функциялар амалга оширилиши самарадорлигини таъминловчи божхона инфратузилмасини ташкил этиш;

Божхона органлари ҳодимларини, мулкчилик шаклларида қатъий назар барча ишлаб чиқариш корхоналари, муассасалар ва ташкилотлар учун божхона расмийлаштирувини ўтказиш бўйича мутахассисларни таерлаш, қайта таерлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

Божхона ва эркин омборлар, божсиз савдо дўконлари, божхона брокерлари ва божхона ташувчилари, товарларга божхона ҳудудидан ташқарида, божхона ҳудудида ёки божхона назорати оцида ишлов бериш уцидан назоратни амалга ошириш, шунингдек қонунчиликда белгиланган тартибда фаолиятнинг санаб ўтилган турларини амалга ошириш ҳқуқига руҳсатномалар бериш;

Халқаро божхона ва савдо ташкилотларида қатнашиш, ҳорижий давлатларнинг божхона органлари, божхона иши масалалари билан шуулланувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш, қонунчиликда белгиланган тартибда ҳорижий мамлакатларнинг божхона хизматлари билан ўзаро ахборотлар айирбошлаш;

Божхона органларининг моддий-техника базасини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш, ташқи савдо уklarини божхона расмийлаштирувидан ўтказиш, божхона масканлари тармоини ва божхона инфрақуруқурасининг бошқа объектларини кенгайтириш;

ДБКнинг моддий ёрдам, ижтимоий ҳимоя қилиш, божхона органларини ривожлантириш ва кўзда тутилмаган харажатлар маҳсус жамармасига тушадиган пул маблалар ҳисобига республикада божхона ишини такомиллаштириш чора-тадбирларини мабла билан таъминлашдан иборат.

Органнинг давлат идоралари тизимидаги аҳамиятини аниқлаб берувчи, ҳуқуқий мавқеининг бош мезони, таркибий қисми унинг компетенциясидир (бу лотинчада «competensia» сўзидан олинган бўлиб, «уритиш, қобилият, лаеқат, ҳуқуқий тегишлилик» каби маъноларни англатади). Ушбу сўзнинг икки маъноси мавжуд: маълум масалалар доирасида чуқур билимга эга бўлишлик ҳамда ваколатлар доираси (ҳуқуқ ва мажбуриятлар) демақдир.

Бошқарув идораларининг бутун фаолияти, ташкилий ва ҳуқуқий муносабатлари – уларнинг ўз компетенцияларини амалга оширишлари натижасида наоен бўлади. Органнинг компетенциясида кўпроқ бошқарувнинг идоравий мазмуни кўзга ташланади. Давлат бошқарув идорасининг компетенцияси ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларини эълон қилиш ёъли билан белгиланиб, ушбу идоранинг ицалган соҳадаги фаолият доирасини аниқлаб беради. Божхона органи компетенцияси қонунлар эрдамида шакллантирилади.

Маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар субъектларининг ҳаракатлари бўлиб, уларнинг ваколатига, мисол учун, ДБҚ ва Молия вазирлиги, ДБҚ ва Ташқи иқтисодий алоқалар агентлиги, ДБҚ ва Марказий банк ўртасидаги бирорта масалани ҳал қилиш ва ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш киради. Бошқа томондан, бир томонлама буйруқлар чиқаришга имкон бермайдиган, вужудга келадиган муносабатларни ёълга қўувчи муайян усуллари дидир.

Қўмита томонидан, ўз мавқеига кўра, тенг бўлган давлат бошқаруви идоралари ўртасида назорат ва мувофиқлаштириш тартибот фаолиятини амалга оширишда вужудга еладиган муносабатларнинг ўзига ҳос ҳусусиятлари – давлат қўмиталарининг ҳуқуқлари, ваколатлари, функциялари регламентининг ўзига ҳос жиҳатларидан келиб чиқади.

1.4. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг ташкил топиши ва ривожланиши

Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг ташкил топиши ва ривожланишининг ўзига ҳос жиҳатлари шундаки мамлакатимизнинг асосий божхона қонунини янгилаш иши узок ва пуҳта олиб борилган. Қонун лойиҳаси уцида ишлаш божхона ишига доир меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни тизимга солишдан бошланган. Кейинги икки йилнинг ўзидагина ушбу соҳани тартибга соладиган ўнлаб низом ва ёърикномалар кайта ишланди. Булар божхона режимлари, айрим таомиллар, божхона билан боғлиқ инфратузилма ҳодимлари: божхона брокери ва божхона расмийлаштириши бўйича мутаҳассис фаолиятига тааллуқли ҳужжатлар дидир.

Тегишли ўзгартириш ва кўшимчалар амалдаги Божхона кодексига ҳам киритилди. Бир вақтда кодекснинг янги таҳрири лойиҳаси устида ҳам иш олиб борилди. Бунда амалдаги қонунни кўллаш амалиёти, МДХ бўйича ҳамкор давлатларнинг божхона қонунчилиги, ҳозирги ҳалқаро божхона амалиётининг амалда кўлланиши, шунингдек Жаҳон савдо ташкилотининг қонун-қоидалари, 1999 йил янгиланган таҳрирда қабул қилинган “Божхона таомилларини содаллаштириш ва уйғунлаштириш тўғрисида” Киото конвенцияси ва божхона назоратини ташкил этиш масалаларини тартибга соладиган бошқа ҳалқаро конвенцияларнинг қоидалари инобатга олинган. Қонун лойиҳасини тайёрлаётганда ДБҚ мутаҳассислари кодексга бевосита таъсир этадиган, қонуности ҳужжатлари микдорини иложи борича

кисқартирадиган ҳужжат бўлиши кераклигидан келиб чикдилар, чунки муфассал ва аниқ-пухта қонун божхонани тартибга солиш соҳасида барқарорлик ва олдиндан айта олишлик кафолатидир. Шу боис божхона органлари ва ТИФ иштирокчилари ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар асосий меъёрларининг муҳим қисми идоравий меъёрий ҳужжатлардан янгиланган қонунга ўтказилди. Божхона тўловларини ҳисоблаб эзиш ва тўлаш ёки ундиришнинг барча масалалари бевосита қонун лойиҳасида акс эттирилди. Бироқ божхона бошқаруви жараёнининг ҳар бир босқичини имкони борича батафсиллаштириш амалда бажариб бўлмайдиган вазифа. Имкони борича бевосита амал қиладиган қонун яратиш мақсад қилиб олинган бўлишига қарамай, ҳозир унга кўшимча меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чикмаса бўлмаслиги равшан бўлиб қолди. Бу нафақат Давлат божхона кўмитаси, балки лойиҳани ишлаб чиқишнинг турли босқичларида иштирок этган ҳалқаро экспертларнинг ҳам нуқтаи назаридир. Мисол учун, ушбу ҳужжатга божхона божларининг ставкалари, товарларни таснифлаш коидаларини киритиб бўлмайди. Зеро у божхона тарифлари билан тартибга солишнинг барча ўзига ҳос деталларини батафсил тавсифлаб бериши керак бўлган амалий ёърикнома эмас.

Шу боис муайян дастаклар тўплами ҳисобланган турли ҳил қонуноци ҳужжатлари (йўриқномалар, тартиблар, низомлар ва ҳоказо), шубҳасиз, ҳар доим божхона амалиётида қўлланади. Бироқ шуни таъкидлаш лозимки, янги таҳрирдаги Божхона кодекси, бевосита амал қилувчи ҳужжат сифатида, уларнинг сезиларли қисқаришига олиб келади. Шу сабабли у 198 модда, 19 боб ва 11 бўлимдан иборат бўлган амалдаги Божхона кодекси билан қиёслаганда анча катта ҳажмли бўлади. Чунончи, ҳозирги пайтда янги таҳрир лойиҳасида 500 дан ортиқ модда ва 18 бўлим мавжуд. Қонун лойиҳаси ҳажмининг кўпайиши шу билан шартланганки, унда божхона назорати ва товарларни расмийлаштириш, божхона тўловларини ҳисоблаб эзиш масалалари ва ҳоказолар бўйича божхона органлари билан ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар меъёрлари анча батафсил белгиланган; барча мулкчилик шаклларидаги хўжалик юритувчи субъектлар, шу жумладан фуқароларнинг ҳам божхона тўғрисидаги қонунларни бузиш учун жавобгарлиги масалалари тартибга солинган.

Шу сабабли ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари учун қулай амалий муҳитни яратиш, тадбиркорлар билан ҳамкорликнинг сифат жиҳатидан янги амалий алгоритмини кўриш республика божхона хизматининг муҳим стратегик вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Шу билан бирга террорчилик ҳаракатлари замонамизнинг даҳшатли воқелигига айланиб қолди. Терроризм солаётган ҳавф, ҳалқаро нарқобизнеснинг ҳужумкорлиги божхона хизматидан ҳуқуқни муҳофаза қилиш функцияларини кучайтиришни, янада фаолроқ ҳаракатларни, ишда илдам бўлишни талаб қилди. Божхона назоратининг самарадорлигини ошириш,

наркотиклар, курол, ўк-дори, портловчи моддалар, ҳарбий ва иккиеклама мақсаддаги товарларни аниқлаш ҳамда уларнинг контрабандасига барҳам бериш Давлат божхона кўмитасининг энг муҳим уцувор вазифаси ҳисобланади. ДБК си тезкор тадбирларнинг натижадорлиги ва уушганлигига; таерланаётган ёки содир этилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ахборотни ўз вақтида олиш, тўплаш, таҳлил қилиш ва ушбу ахборотдан амалда фойдаланиш тизимини барпо этишга алоҳида эътибор қаратган. Ушбу вазиятларни ҳал этиш барча фуқароларнинг қонунга итоат этиши ва ҳалоллигига боғлиқ. Бунинг учун божхона нинг барча бўғинлари божхона назоратини аниқ-пухта ташкил этишни таъминлашлари, мавжуд қуч ва воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширишлари зарур бўлади.

Қисқача ҳулоса

Ҳулоса қилиб айтиш мумкинки Ўзбекистон Республикаси геосиёсий ҳолатини ўзгариши, ташқи иқтисодий фаолиятни ташкил этиш ва бошқаришда босқичма-босқич амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар мамлакат тараққиётида ташқи иқтисодий фаолиятнинг ролини анча кўтарди. Бу эса Ўзбекистон Республикаси учун нафақат узок - хориж, балки яқин кўшнилар билан ҳам хўжалик ва савдо алоқаларини ривожлантиришни талаб этади. Шу муносабат билан мамлакат ташқи иқтисодий фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш қонунчилигини, жаҳон хўжалигида рўй бераётган иқтисодий ўзгаришлар, асосида такомиллаштиришни ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бирига айлантирди. Шулардан келиб чиққан ҳолда ташқи иқтисодий фаолиятни давлат томонидан тартибга солиш, божхона қонунчилигини такомиллаштириш масалаларини ҳамда ҳалқаро савдо, транспорт, давлатнинг бож тариф сиёсатига доир муаммо ва ечимларини таҳлил этиш ҳозирги кундаги асосий мақсадлардан биридир.

Мустақил ишлаш ва ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар:

1. Ўрта асрларда божхона ишини ривожланиши ҳақида маълумот беринг
2. Марказий Осиёда божхона иши ҳақида гапириб беринг
3. Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари
4. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг ташкил топиши ва ривожланиши

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ш.Ш. Шорахмедов, Н.И. Асқаров, А.А. Намозов – Ташқи савдони бож тарифи орқали тартибга солиш. Т: Фан ва технология маркази, 2003 й. 11-73 бет.
2. А.П. Киреев – Международная экономика. М: Международный отношения, 1999 г. 67-70 цр.

3. В.Г.Свинушов – Таможенно-тарифное регулирование ВЕД. М: Экономист, 2004

4.В.Б.Буглай, Н.Н.Ливенцев – Международные экономические отношения. М: Финансы и статистика, 1996 г 13-21стр.

2-МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ БОЖХОНА ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

1. Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг янги таҳририни яратилиши ва уни халқаро ҳуқуқий меъёрларга мослиги
2. Божхона органларини контрабанда ва божхона қоидаларини бузилишига қарши кураш фаолиятининг ҳуқуқий асослари
3. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик
4. Божхона органларида суриштирувни ташкил этиш

2.1. Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг янги таҳририни яратилиши ва уни халқаро ҳуқуқий меъёрларга мослиги

Божхона кодексини янги таҳрирининг лойиҳасини ишлаб чиқиш 2000 йилдаёқ бошланган эди. Уни яратаётган ишчи гуруҳ амалдаги кодексни кўллаш амалиётини ҳозирги халқаро божхона амалиётининг реалликларини, «Божхона таомилларини соддалаштириш ва уюнлаштириш тўрисида»ги Киото конвенсиясига (1974 йил), аввало унинг қайта кўрилган версиясига (1999 йил) негиз бўлган ояларни ҳисобга олади.

Ўзбекистоннинг Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ)га келажакда кириши ҳам лойиҳа қоидаларини шакллантиришда белгиловчи қоида ҳисобланади, у савдони назорат қилиш механизмини, умумқабул қилинган халқаро қандартларга мутаносиб равишда қуришга мажбур этади.

Шу тариқа, божхона хизмати асосий қонунининг янги таҳририни таерлаш куйидаги муҳим тамойилларни ҳисобга олган ҳолда уритилади:

- ҳужжатнинг халқаро савдо ва божхона иши қоидалари, бошқа халқаро ҳуқуқ меъёрларига, шунингдек, республикада амал қиладиган, ташқи иқтисодий фаолиятни ва хорижий инвестициялар амалга оширилишини тартибга соладиган ва ҳоказо қонун ҳужжатларига мувофиқлиги;

- миллий қонунчиликни Ўзбекистон Республикаси билан Европа иттифоқи ўртасидаги тузилган «Сҳериклик ва ҳамкорлик тўрисидаги Битим»га мувофиқ Европа қонунчилигига мослаштириш;

- улар негизида ташқи савдо ва дуненинг кўп мамлакатларида, шу жумладан, уларнинг Ўзбекистон билан савдосида уни тартибга солиш, амалга ошириладиган бир қатор халқаро савдо ва божхона конвенсияларига киришга таерланиш;

- ҳужжатга бевосита таъсир кўрсатиш хусусиятини бериш.

Дарвоқе, ҳозирги тамойилни талқин қилиш борасида кўплаб баҳслар уритилаяпти. Божхона ишининг баъзи амалиётчилари бевосита таъсир кўрцадиган катъий Кодексни яратиш бажариб бўлмайдиган вазифа деб ҳисоблайдилар. Хаёт оқими мамлакат иқтисодиётини ривожланишининг жўшқин суръатлари ҳар қандай қонун ҳужжатларига, ҳар қандай меъёрий

хужжатларга қотиб қолган шаклда мавжуд бўлишга имкон бермайди. Улар янги кодексида асосий жиҳатлар акс этирилиши, деталлар эса бошқа тартибга солувчи хужжатларда белгиланиши керак деб ҳисоблайдилар. Шундай бўлсада, барча ҳолатларни чуқур таҳлил қилиб, амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқлигини ҳисобга олиб, ишчи гуруҳ божхона органалир билан тадбиркорлар ўртасидаги ҳуқуқий муносабатлар асосий меъёрларининг катта қисмини идоравий, меъёрий хужжатлардан янгиланган қонунга киритиш тўрисида қарор қабул қилди.

Аниқ равшанки, янада батафсил пухта кодекс – божхона тартибга солиши соҳасида барқарорлик ва ициқболни кўзлаб иш уритиш кафолатидир. Божхона талаб қилиши мумкин бўлган маълумотларнинг батафсил рўйхати ва товарларни чиқариш муддати албатта қонун томонидан белгиланиши керак. Таъсир чораларининг батафсил рўйхати ҳам шундай қилиниши даркор. Бироқ, ҳар бир қадамни, божхона маъмурчилиги жараёнларини имкони борича батафсиллаштириш ҳақиқатда амалда бажариб бўлмайдиган вазифа. Мўлжал аниқ бўлишига қарамай, унга ҳамроҳ бўладиган меъёрий-ҳуқуқий хужжатларсиз бевосита таъсир қиладиган қонунни яратиш бўлмайди. Бу фақат Давлат божхона Қўмитасининг нуқтаи назари эмас. Божхона қонунчилигини ишлаб чиқишда биз, масалан, Европа Иттифоқи Комиссияси (ЕИК) экспертлари билан яқиндан ҳақорлик қиламиз. Улар ҳам бу масалада бизни қўллаб-қувватлашади: - ҳа, қонун равшан ва тушунарли бўлиши керак, лекин унинг матни доим ҳам профессионал юрист бўлмаган кишилар томонидан айнан қабул қилинмаслиги мумкин. Алалхусус, сўз Божхона Кодекси сингари мураккаб меъёрий-ҳуқуқий хужжат тўрисида борганда. Мисол учун, товарни чегарадан муаммоларсиз қандай қилиб олиб ўтишни тушуниш учун унинг бир ўзи кифоя қилмайди, чунки божхона божларининг ставкалари, товарларни таснифлаш қоидаларини ушбу хужжатга киритиш мумкин эмас. Зеро, у барча тафсилотларни ипидан игнасиғача баён қиладиган амалий ёриқнома эмас. Божхона соҳасида ҳуқуқий муносабатлар оятда ҳилма-ҳилликка эга. Баъзан олдиндан кўриб бўлмайдиган муаммолар юзага келади. Лекин барибир, уларни ҳал этиш керак. Бунинг уцига шундай қилиш керакки, ўзбошимчалик, қонуннинг у ёки бу қоидаларини ўз билганича талқин қилишлар кам бўлсин. Шунинг учун муайян регуляторлар тўлами уларга турли қонуности хужжатлари (йўриқномалар, тартиблар, низомлар ва ҳоказолар) киради, Шубҳасиз, ҳар доим божхона амалиётида ишлатилади. Лекин, яна бир маротаба таъкидламоқчиман: янги таҳрирдаги божхона кодекси, бевосита таъсир кўрсатадиган хужжат сифатида, уларни анчагина қисқартиришга олиб келади.

2.2. Божхона органларини контрабанда ва божхона қоидаларини бузилишига қарши кураш фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг асосий вазифаларидан бири – божхона чегараси орқали божхона қоидаларини бузган ҳолда, контрабанда йўли билан товар-моддий бойликларини олиб ўтилишига қарши курашдан иборат.

Божхона қоидаларини бузилиши деганда, Ўзбекистон Республикаси божхона кодексининг 129-моддасига асосан божхона кодексига ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган божхона қоидаларига айбли айриқонуний риоя этмаслик тушунилади.

Божхона кодексининг 129-моддасига асосан божхона қоидаларининг бузилиши – Божхона кодекси, «Бож тарифи тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг божхона ишига оид бошқа қонун ҳужжатлари ва Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномалари билан белгиланган Ўзбекистон Республикаси божхона чегараси орқали олиб ўтилатган товарлар ва транспорт воситаларини божхона назорати ва расмиятчиликларидан ўтказиш тартибига, божхона тўловларини тўлаш тартибига риоя этмаслик, божхона имтиезлари бериш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг ҳуқуқига зид тусдаги ҳаракат ёки ҳаракатсизлигидир. Бунинг учун (яъни, уларнинг ҳуқуққа зид ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги учун) Божхона кодексида жавобгарлик назарда тутилган.

Жавобгарлик субъектлари. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилганлиги учун жавобгарлик субъектларини аниқлашда шуни назарда тутиш керакки, қуйидаги Ўзбекистон Республикаси шахслари ҳам, ҳорижий шахслар ҳам маъмурий жавобгарликка тортилишлари мумкин:

- фуқаролар (ўн олти ёшга тўлган);
- мансабдор шахслар (агар улар ҳуқуқбузарликлар содир этилган пайтда уларнинг хизмат вазифаларига Божхона кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг божхона иши бўйича қонун ҳужжатлари талаблари бажарилишини таъминлаш кирса);
- юридик шахслар (мулкчилик шаклларида қатъий назар, корхоналар, ташкилотлар, муассасалар);
- юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар.

Ўзбекистон Республикаси Божхона Кодексининг 15-бўлими 134-172-моддаларида божхона ҳақидаги қонунлар бузилиши турлари ва улар бузилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Фуқаролар ва мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузган фуқаролар ва мансабдор шахслар маъмурий жавобгар бўладилар, уларнинг қилмишларида жиноят аломатлари бўлган тақдирда эса, жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Хуқуқни бузувчи (жисмоний шахс) билан божхона органи ўртасида ўзаро муносабатлар пайдо бўлганда, ҳуқуқ бузиш мавзуси эса фуқарога тегишли товар бўлганда божхона қоидаларининг бузилиши фуқаро томонидан содир этилган деб тавсифланади.

Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилганлиги учун шахслардан божхона органи томонидан фаолиятнинг муайян турини амалга ошириш учун берилган лицензия ёки малака аттестати чақириб олиниши мумкин. Мансабдор шахслар, агар улар томонидан ҳуқуқни бузиш содир этилиши пайтида Божхона кодекси, шунингдек бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган талаблар бажарилишини таъминлаш уларнинг хизмат вазифаларига кирса, божхона қоидалари бузилганлиги учун жавобгар бўлади.

Юридик шахсларнинг жавобгарлиги. Юридик шахслар ва юридик шахсни ташкил этмаган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган шахсларга нисбатан Божхона кодексининг 134-172-моддаларида назарда тутилган божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилганлиги учун жарималар, божхона органи томонидан фаолиятнинг муайян турини амалга ошириш учун берилган лицензия ёки малака аттестатини чақириб олиш, божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилиши қуроли ёки бевосита ашёси ҳисобланган товарлар ва транспорт воситалари мусодара қилиниши қўлланилади.

Корхоналар ва ташкилотлар ҳодимлари томонидан ўз хизмат вазифаларини бажариш чоғида содир этилган божхонага оид қонун ҳужжатларининг бузилиши, яъни корхона ёки фуқаро (юқни олувчи, жўнатувчи, ташувчи, сақловчи)нинг иши билан боғлиқ ҳамда уларнинг манфаатлари йўлида ва товарлари билан содир этилган ҳатти-ҳаракат корхона ва ташкилот (юридик шахс) томонидан содир этилган божхона қоидаларининг бузилиши сифатида тавсифланади. Ушбу ҳолда юридик шахслар сифатида божхона органи билан корхона, ташкилот ўртасида ўзаро муносабат пайдо бўлади. Корхона, ташкилот ёки фуқарога қарашли бўлган товар қонунни бузиш ашёси ҳисобланади.

Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузган шахслардан товарлар ва транспорт воситаларини мусодара қилиш имконияти бўлмаган тақдирда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда уларнинг қиймати ундирилади. Юридик шахсларни жавобгарликка тортиш уларнинг мансабдор шахслари ва бошқа ҳодимларини улар божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлиги учун жавобгарликдан озод этмайди.

Юридик шахснинг мансабдор шахслари ва бошқа ҳодимларини контрабанда учун ҳамда божхона иши соҳасида бошқа жиноятларни содир этганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш юридик шахсни божхонага оид қонун ҳужжатларида назарда тутилган жавобгарликдан озод этмайди.

Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун бериладиган жазо турлари. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун қўйидаги жазолар берилади (БКнинг 132-моддасига мувофиқ):

1. Жарима. Жарима маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этишда айбдор шахсдан давлат ҳисобига пул ундиришдир. Жариманинг миқдори маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этилган вақтдаги, даво этаётган маъмурий ҳуқуқбузарлик учун эса ҳуқуқбузарлик аниқланган вақтдан белгилаб қўйилган энг кам ойлик иш ҳақидан келиб чиққан ҳолда белгиланади. Товарлар ва транспорт воситаларининг қийматидан келиб чиқиб ҳисобланадиган жарима кўринишидаги жазони белгилашда ана шу нарсалар қиймати деганда ҳуқуқбузарлик аниқланган кунда уларнинг эркин (бозор) нарҳи тушунилади.

2. Божхона кодексида назарда тутилган айрим фаолият турларини амалга ошириш учун божхона органлари томонидан берилган лицензияни ёки малака аттестатини чақириб олиш. Лицензия ёки малака аттестатини чақириб олиш божхона омборлари, божсиз савдо дўконлари, эркин омборлар, вақтинча сақлаш омборларига, шунингдек божхона брокери, божхона ташувчисига ёки божхона расмийлаштируви мутахассисига улар томонидан божхона қоидалари бузилганлиги учун, агар ушбу ҳуқуқбузарликлар кўрсатиб ўтилган шахслар томонидан лицензия ёки малака аттестати билан назарда тутилган фаолиятни амалга ошириш муносабати билан содир этилган бўлса, қўлланилиши мукин.

3. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатлари бузилишини содир этиш қуроли ёки бевосита ашеси ҳисобланган товарлар ва транспорт воситаларини мусодара қилиш. Мусодара қилиш – божхона қоидалари бузилиши объекти ҳисобланган товарлар ва транспорт воситаларининг давлат мулкига мажбурий текинга олиб қўйилиши қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Жарима асосий жазо сифатида қўлланилади. БКнинг 132 моддаси 2-3-бандларида назарда тутилган жазолар эса, ҳам асосий, ҳам қўшимча жазо сифатида қўлланилиши мумкин. Юридик шахс ёки юридик шахсни ташкил этмаган ҳолда тадбиркорлик фаолияти билан шуулланувчи шахс томонидан божхона ҳақидаги қонун ҳужжатлари бир неча марта бузилса, ҳар бир ҳуқуқбузарлик учун алоҳида жазо берилади. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жазо берилиши жавобгарликка тортилаётган шахсларни бож тўловларини тўлаш ва Божхона кодексида назарда тутилган бошқа талабларни бажариш мажбуриятидан озод этмайди.

2.3. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Биринчи Президентимиз И.А.Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интиломқда» асарида белгилаб берилган 5 устувор йўналиш – тараққиёт

стратегиясидан божхона органлари учун ҳам бир қатор муҳим ва мураккаб вазифалар келиб чиқади. Хусусан, мамлакатимиз божхона чегаралари даҳлсизлигини таъминлаш, юртимизги нотинчлик солувчи қурол-яроғ, гиёҳванд моддалар, колаверса ғараз ниятли кимсалар ва бузғунчи ғоялар йўлига, диний ақидапарастлик ва экстремизм йўлига қатъий тўсиқлар қўйиш – божхона ходимларининг энг маъсулиятли вазифаси, Ватан олдидаги муқаддас бурчидир.

Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасини ташкил этиш тўғрисидаги Президент Фармонида (1997 йил 8 июль) ва Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 30 июлдаги 374-сонли қарорида белгиланган:

- контрабандага, божхона қонунчилиги бузилишига қарши қурашиш;
- республиканинг божхона чегараси орқали гиёҳвандлик моддалари, психотроп ва портловчи моддалар, қурол-яроғ, валюта бойликлари, миллий бойлик ҳисобланган бадий, маданий-тарихий ва археологик мерос буюмлари, интеллектуал мулк объектлари гайриқонуний олиб ўтилишининг олдини олиш каби асосий вазифаларни шараф билан бажариш учун ходимларимиз контрабанда жинояти ва унинг таркибини, контрабанда буюмлари ва уларни аниқлаш йўл-йўриқларини муқаммал билишлари, халқаро ҳуқуқ ва миллий қонунчиликнинг талаб ва меъёрларидан тўлиқ хабардор бўлишлари лозим.

Контрабандага, божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузишларга ва Ўзбекистон Республикаси божхона чегараси орқали олиб ўтиладиган товарларга тегишли солиқлар ва бошқа мажбурий бож туловларини тулашдан бош тортишга қарши қураш функцияси Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг асосий функцияларидан бири эканлиги қонун билан мустаҳкамланган. Юқорида айтиб ўтилган функция билан қонун ҳужжатлари томонидан ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари сирасига киритилган божхона органларининг мавқеи ҳам белгилаб берилган, бу, шубҳасиз, уз функционал вазифаларини ҳал этишда божхона органларининг ҳуқуқини кенгайтиради.

Божхона органлари божхона билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларга қарши қураш вазифасини ҳал этиб, божхона ҳақидаги қонун ҳужжатлари бузилишига барҳам бериш мақсадида ҳуқуқий мажбурлаш, санкция усулларини қўллайдилар. Божхона билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий жавобгарликка тортиш соҳасида Ўзбекистон Республикаси божхона органларининг ҳуқуқни қўллаш амалиёти Ўзбекистон Республикаси божхона кодексининг IX ва X бўлимлари қоидалари билан қонуний тартибга солинади. Ушбу қоидалар асосида божхона ҳақидаги қонунлар бузилганлиги учун таъсир кўрсатиш чораларига тегишли масалалар бўйича норматив база шаклланади.

Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилиши тушунчаси. Божхона кодексида божхона ҳақидаги қонун ҳужжатлари бузилиши тушунчасига кенг изоҳ берилган. У 129-моддада келтирилган. Ушбу моддага мувофиқ Божхона кодексида ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларида белгиланган божхона қоидаларига айбли гайриҳуқуқий риоя этмаслик божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилиши деб ҳисобланади.

Айтиб утилган моддага биноан божхона қонунларининг бузилиши – Божхона кодекси, «Бож тарифи тугрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг божхона иши тугрисидаги бошқа қонун ҳужжатлари ва Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари билан белгиланган Ўзбекистон Республикаси божхона чегараси орқали олиб ўтиладиган товарлар ва транспорт воситаларининг божхона назорати ва божхона расмийлаштируви (шу жумладан, божхона режимлари) тартибига, божхона туловларини тулашга, божхона имтиезлари бериш ва улардан фойдаланишга тажовуз қилувчи шахсларнинг ҳуқуққа зид тусдаги ҳатти-ҳаракати ёхуд ҳаракатсизлигидир. Бунинг учун (яъни, уларнинг ҳуқуққа зид тусдаги ҳатти-ҳаракати ёки ҳаракатсизлиги учун) Божхона кодексида жавобгарлик назарда тутилган.

Жавобгарлик субъектлари. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларининг бузилганлиги учун жавобгарлик субъектларини аниқлашда шуни назарда тутиш керакки, қуйидаги Ўзбекистон Республикаси шахслари ҳам, ҳорижий шахслар ҳам маъмурий жавобгарликка тортилиши мумкин:

а) фуқаролар (улар ҳуқуқбузарлик содир этилган пайтда ун олти ешга тулганда);

б) мансабдор шахслар (агар улар ҳуқуқбузарлик содир этган пайтда уларнинг хизмат вазифаларига Божхона Кодекси ва Ўзбекистон Республикасининг божхона иши буйича қонун ҳужжатлари талаблари бажарилишини таъминлаш кирса);

в) юридик шахслар (мулкчилик шаклларида катъий назар, корхоналар, ташкилотлар, муассасалар);

г) юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи шахслар.

Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг 15-бўлими 134-172-моддаларида божхона ҳақидаги қонунлар бузилиши турлари ва улар бузилганлиги учун жавобгарлик белгиланган.

Фуқаролар ва мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги. Божхона ҳақидаги қонун ҳужжатларини бузган фуқаролар ва мансабдор шахслар маъмурий жавобгар буладилар, уларнинг қилмишларида жиноят аломатлари булган такдирда эса, жиноий жавобгарликка тортиладилар.

Ҳуқуқни бузувчи (жисмоний шахс) билан божхона органи (юридик шахс) ўртасида узаро муносабатлар пайдо булганда, ҳуқуқ бузиш мавзуси эса

фукарога тегишли товар булганда божхона коидаларининг бузилиши фукаро томонидан содир этилган деб тавсифланади.

Божхона ҳақидаги конун ҳужжатларининг бузилганлиги учун шахслардан божхона органи томонидан фаолиятнинг муайян турини амалга ошириш учун берилган лицензия ёки малака аттестати чақириб олиниши мумкин. Мансабдор шахслар, агар улар томонидан ҳуқуқни бузиш содир этилиши пайтида Божхона кодекси, шунингдек бошқа конун ҳужжатларида белгиланган талаблар бажарилишини таъминлаш уларнинг хизмат мажбуриятларига кирса, божхона коидалари бузилганлиги учун жавоб беради.

2.4. Божхона органларида суриштирувни ташкил этиш

Жиноят объекти – бу жиноят конуни билан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг куйидаги қуринишдаги объектлари мавжуд:

1. Жиноятнинг умумий объекти деб, жиноят конуни билан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабатлар йигиндисига айтилади. Масалан: шахс, уни ҳуқуқ ва эркинликлари; жамият ва давлат манфаатлари; мулк; табиий муҳит; тинчлик; инсоният ҳавфсизлиги. Жиноятни умумий объекти ердамида жиноят ҳуқуқининг ижтимоий сиесий мазмуни, жинойий тажовузкорликнинг ижтимоий ҳавфлилик ҳусусияти белгилаб берилади. Умумий объект жиноят ва бошқа ҳуқуқбузарликлар ўртасидаги тафовутни белгилаб олиш имконини беради.

2. Турдош объект жиноят конунини жиноятларнинг муайян қуринишларидан муҳофаза этадиган, моҳиятига қура, бир тоифадаги ижтимоий муносабатлар гуруҳидан иборат. Айни у еки бу гуруҳга оид ижтимоий муносабатларнинг муҳимлиги жиноят кодексининг маҳсус қисмида жиноятларнинг айрим гуруҳини изчил жойланишини аниқлаб беради.

3. Бевосита объект муайян жиноят туридан муҳофаза этиладиган ижтимоий муносабат бўлиб, айни унинг узи жиноятга баҳо беришда белгилаб олиниши лозим.

Қуп объектли жиноятларда бевосита объект доирасида асосий, қушимча ва факултатив объектларни ажратадилар. Мазкур тасниф тажовузнинг муайян туридан ҳимоя қилиш учун қуйилган ижтимоий муносабатларнинг қиесий аҳамиятига асосланади.

Асосий бевосита объект – бу конун чиқарувчининг муайян ҳуқуқий нормани тузишда, энг аввало, жиноят конуни муҳофаза қилишга интилишга қуядиган ижтимоий муносабатдир. Айни асосий бевосита объект жиноятнинг ижтимоий ҳавфлилик ҳусусиятини, унинг маҳсус қисм тизимидаги урнини аниқлайди ва турдош объектнинг тарқибий қисми ҳисобланади.

Кушимча бевосита объект асосий бевосита объектга тажовуз этилганида мукаррар зарар етадиган ижтимоий муносабатдир. Мазкур объект жиноят таркибининг мукаррар аломати бўлиб, у килмишга баҳо беришга таъсир этади.

Факултатив бевосита объект муайян жиноят таркибининг зарурий аломати булмаган лекин мавжуд жиноятнинг содир этилишида ҳавф оцида коладиган ижтимоий муносабатдир.

Жиноятнинг объектив томони дейилганида шахснинг онгли ҳатти-харакати ва иродавий ҳулк-атвори тушунилади. Жиноятнинг объектив томони куйидаги белгиларни уз ичига олади:

Килмиш (ҳаракат еки ҳаракатсизлик);

Жиноий окибат;

Килмиш ва жиноий окибатлар ўртасидаги сабабий богланиш;

Жиноятнинг содир этилиш вакти;

Жиноятнинг содир этилиш жойи;

Жиноятнинг содир этилиш вазияти;

Жиноятнинг содир этилиш усули;

Жиноятнинг содир этилиш куроли;

Жиноятнинг содир этилиш воситаси.

Харакат деб, шахснинг ижтимоий ҳавфли, иродавий фаол ҳулк-атвори тушунилади. Ҳаракатсизлик – ижтимоий ҳавфли, фаол булмаган шахснинг меъёрий ҳужжатларда бажариш учун курсатилган муайян ҳаракатларни бажармаганлигидан иборат ҳулк-атвордир.

Жиноий окибат – бу жиноий-ҳуқуқий муҳофаза этиладиган, ижтимоий муносабат объектлари элементларига ижтимоий ҳавфли килмиш натижасидаги етказилган зарардир. Ижтимоий ҳавфли ҳатти-ҳаракат содир этган шахснинг килмиши ҳаракати ва ҳаракатсизлиги билан жиноят натижасида етказилган жиноий окибат ўртасидаги боғлиқлик, сабабий богланиш деб тушунилади.

Жиноятнинг содир этилиш вакти деб, йил, ой, ҳафта кун ва туннинг муайян кисмига, у еки бу воқеа содир этилиши натижасида маҳсус шароитларни вужудга келтирадиган даврга айтилади. Жиноятнинг содир этилиш жойи деганда жиноий воқеа содир этилган муайян ҳудуд тушунилади.

Жиноятнинг содир этилиш вазияти деганда жиноят содир этилган чекланган ҳудуд тушунилиб, унда инсоннинг моддий предметлари, табиий иклим ва бошқа омилларнинг ижтимоий ҳавфли килмиш даражасига таъсир этиши жиноий ҳуқуқий аҳамият касб этади. Шундай килиб, жиноятнинг содир этилиш вазияти жиноятнинг ижтимоий ҳавфлилик даражасини кучайтирадиган еки камайтирадиган объектив белгиларни уз ичига олади. Масалан, курол, ук-дори, ҳарбий техника ва бошқалар.

Жиноятни содир этиш усули деганда, шахсинг жиноий ниятини амалга ошириш учун куллаган услуби «иш йўли» муайян ҳаракати ва ҳаракатлари мажмуаси тушунилади. Усул – жиноий килмишнинг намоён булиш шаклидир. Жиноят куроли деб жиноят содир этилишида фойдаланиладиган предметлар тушунилади. Масалан, айбдорнинг талон-тарож килинган мулкни ташиш учун фойдаланган шахсий автотранспорти, агар у ушбу жиноятнинг содир этилишини таъминлаган булса, жиноят куроли деб тан олинishi мумкин. Жиноятни содир этиш воситалари деганда, жиноятни амалга оширишни енгиллаштирувчи предмет тушунилади.

Жиноятни содир этган шахс жиноятнинг субъектидир. Жиноят содир этган шахс жиноят субъекти булиши учун, у жиноят ешига етган булиши, килинган жиноий ҳатти-ҳаракатларига жавоб бера олиши, яъни «акли расо» шахс булиши лозим. Акс ҳолда у, жиноятнинг субъекти бўла олмайди. Жиноятнинг субъектив томони дейилганида шахсинг узи содир этган ижтимоий ҳавfli килмишга ва унинг окибатларига булган рухий муносабати тушунилади. Жиноятнинг субъектив томони куйидаги белгиларни уз ичига олади:

1. Айб – шахс ўзи содир этган ижтимоий ҳавfli килмишига ва унинг жиноий окибатларига қасд ёки эҳтиётсизлик шаклидаги рухий муносабатни билдиради.

2. Мотив – жиноий килмиш содир этишга қасд килдирувчи англаб етилган туйғу. Мотив доим жиноятдан олдин пайдо булади ва унинг максadini белгилайди.

3. Мақсад – жиноий килмишнинг содир этилиши мобайнида субъект етишиши учун интиладиган фикрий натижадир. Мотив ва мақсаднинг йиғиндиси айбни вужудга келтиради.

Жиноят-процессуал қонунчилиги буйича суриштирув – бу жиноят содир этганлиги тўғрисида келиб тушган маълумотларга асосан процессуал фаолиятни амалга ошириш ваколати берилган орган. Куйидагилар суриштирув органлари ҳисобланади:

милиция;

ҳарбий қисмлар, кўшилмаларнинг командирлари, ҳарбий муассасалар ва ҳарбий ўқув юртларининг бошлиқлари, уларга бўйсунувчи ҳарбий ўқув юртларининг бошлиқлари, уларга бўйсунувчи ҳарбий хизматчилар, шунингдек ўқув машқлари ўтказилаётган вақтда ҳарбий хизматга мажбурлар томонидан содир этилган жиноятларга доир ишлар буйича;

Ўзбекистон Республикаси Куролли кучлари ходимларининг хизмат вазифасини бажариш билан боғлиқ жиноятлари еки қисм, кушилма, муассаса еки ўқув юрти жойлашган ерда содир этилган жиноятларига доир ишлар буйича;

миллий ҳавфсизлик хизмати органлари, қонунга қура уларнинг уритишига берилган ишлар буйича;

Қисқача хулоса

Хулоса қилиб айтиш мумкинки иқтисодий жихатдан асосланган божхона тарифининг жорий этилиши ташқи иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг мамурий буйруқбозликдан иқтисодий бошқарув усулларига ўтишда муҳим қадам бўлди. Бугунги шароитларда тариф чораларини импорт ва экспорт бўйича қўллашнинг соҳа ва мақсадлари ўзаро фарқ қилади. Бундан буён тариф чораларининг марказий тортиш кучи импортни тартибга солиш ва унинг механизмларини, экспортни қисман ёки тўла бекор қилиниши шароитида босқичма – босқич ишлаб чиқишга, экспортни давлат томонидан қўллаб – қувватлаш тизимини яратиш томон ўзгартирилиши лозим. Божхона тарифи бу бозор иқтисодиёти шароитида ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солишнинг муҳим қуролидир.

Мустқил ишлаш ва ўз - ўзини назорат қилиш учун саволлар:

Ўзбекистон Республикаси Божхона кодексининг янги таҳририни яратилиши ва уни халқаро ҳуқуқий меъёрларга мослиги.

Божхона органларини контрабанда ва божхона қоидаларини бузилишига қарши кураш фаолиятининг ҳуқуқий асослари.

Божхона ҳақидаги конун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик.

Божхона органларида суриштирувни ташкил этиш.

Тавсия этиладиган адабиётлар:

1. Ш. Ш. Шорахмедов, Н.И.Асқаров, А.А.Намозов –Ташқи савдони бож тарифи орқали тартибга солиш. Т: Фан ва технология маркази, 2003 й. 11-73 бет.

2.Ф.Корфма – Упрощение таможенных процедур и совершенствование контроля. МВФ, управление по бюджетным вопросам, 1997г. 34-38 цр.

3. А.П.Киреев – Международная экономика. М: Международный отношения, 1999 г. 67-70 стр.

4. В.Г.Свинюшов – Таможенно-тарифное регулирование ВЕД. М: Экономист, 2004.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАР, ТОПШИРИҚЛАР ВА УЛАРНИ БАЖАРИШ БЎЙИЧА ТАВСИЯЛАР

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот:

Халқаро савдо ва уни ривожланиш тарихида божхона хизматининг тутган ўрни

1. Мамлакатлар ўртасидаги савдо алоқаларини вужудга келиши ва божхона хизматининг ташкил топишининг назарий асосларини гапириб беринг.

2. Қадимги Шарқ ва Ўрта ер денгизи давлатларида божхона муносабатларини ҳозирги шароитдаги аҳволи ҳақида нималарни биласиз?

3. Қадимги Грецияда божхона ишини ташкил топиши.

4. Мисрда эрамиздан олдинги IV асрда божхона иши.

5. Қадимги Римда божхона хизматининг ташкил топиши.

6. Европада ҳунармандчилик ва савдо марказларини ташкил этилиши шароитида божхона иши.

7. Қадимги Осиё ва Европа давлатларида божхона хизматининг ташкил топиши ва унинг ҳуқуқи асосларини такомиллашуви. Европа давлатларининг ўзаро иқтисодий муносабатларини ривожлантиришда божхона хизматининг тутган ўрни.

1-мисол. Ўзбекистонда пахта ташиш логистикаси бўйича сарф-харажатлар. Тошкент-Поти, Тошкент-Рига, Тошкент-Брест маршрутлари орқали пахтани контейнерда ва ёпик вагонларда ташишидаги харажат ва фойдалар аниқлансин. Контейнерли маршрутли поезд 28-50 вагондан иборат юкни ташийди. Йигирма футли контейнерлар 22-24 тоннани сиғдиради. Ёпик вагонга 40-51,6 тоннани жойлаштиради.

1.1-жадвал

Йўналиш	Масофа, км	\$ контейнерли вагонда юк ташиш баҳоси	\$ ёпик вагонда юк ташиш баҳоси	\$ тонно-кмга
Тошкент-Брест	4236			0,016
Тошкент-Рига	4286			0,017
Тошкент-Поти	3017			0,020
Йўналиш	Контейнерли юк ташишда масофага кетган харажатлар	Одатдаги юк ташишда масофага кетган харажатлар	Контейнерли юк ташишда сотувдан тушган фойдалар	Одатдаги юк ташишда сотувдан тушган фойдалар
Тошкент-				

Брест				
Тошкент-Рига				
Тошкент-Поти				

Брест орқали чекланган ҳажм 28 вагондан, Рига орқали 35 вагондан, Потти орқали 50 вагондан иборат.

Топширик:

1. Юкларни хом-ашёдан маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва истеъмолчигача транспортда ташиш ишларини бажарувчи транспорт фирмаси кўрсатилсин.

2. Схепада кўрсатилган транспорт хизмати турларидан транспорт фирмаси бажарадигани танлансин.

3. Транспорт хизматига тавсифнома берилсин.

2-мисол. Таниқли N-фирмасига 100000 тонна пахта бериш керак. Агар маршрутти поезднинг юки 2500 тонна пахтани ташкил этса, фирма эҳтиёжини қондириш учун неча кун керак бўлади? Юкни жўнатувчидан N-фирмасига етказиш учун 30 кун кетади. Агар жўнатиш тезлиги бир ойда бир таркибли қисмга тўғри келса 100000 тонна пахтани етказиш учун қанча вақт кетиши аниқлансин.

Мисол 5 Америка типигаги пахтанинг бир фунти 77,50-86,75 цент., Мексиканики 79,00 цент, Аргентинаники 72,50-74,50, Туркияники-73,00 цент, Марказий Осиёники 71,00. Транспорт харажатлари: Ўзбек пахтасини транспортда ташиш баҳоси пахта тозалаш заводидан юк ортиш портигача тоннасига 75-100 АҚШ долларини ва охириги истеъмолчига етказиш тоннасига 100-120 АҚШ долларини ташкил этади.

Ёпиқ вагонларга 51,6 тоннали пахтани жойлаштириши мумкин. Қирк футли контейнерлар 11,5-12 тонна жойлайди. Марказий Осиёда тойнинг стандарт ўлчови бўйича 40-футли контейнерга 105тадан 120та тойгача жойлаш имконини беради, бу эса ўртача 22-25 тоннали юклаш имконини беради. Америка тойлари 40 футли контейнерга 80та той, яъни 18 тонна юкни жойлайди, демак Ўрта Осиёдаги юк АҚШдаги юкка нисбатан 25%га арзондир. Ўрта Осиёдаги вагонларга ва Америка вагонларига 5.000.000 тонна пахтани етказиш учун неча таркибли қисм талаб этилиши.

2-амалий машғулот:

Ўзбекистон Республикаси давлат божхона органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари

Ўзбекистон Республикаси миллий манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида Ўзбекистон давлат божхона Қўмитасининг ташкил этилиши. Давлат божхона хизмати билан Ички ишлар Вазирлигининг товар-моддий бойликларини Ўзбекистон Республикасидан ноқонуний олиб чиқиб кетишга қарши курашларини мувофиқлаштириш. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматининг Давлат Солиқ қўмитаси таркибидаги фаолияти. Ўзбекистон Республикаси Давлат Божхона Қўмитасининг қайта ташкил этилиши ва унга

хуқуқни ҳимоя қилиш органи мақомининг берилиши. Божхона органларининг асосий вазифаларини белгилаш. Божхона қонунчилигининг яратилиши ва такомиллаштирилиши. Ўзбекистон Республикаси божхона хизматини хорижий мамлакатлар ҳамда халқаро божхона ташкилотлари билан ўзаро манфаатли алоқаларининг ўрнатилиши.

Мисол 22. Юк жўнатувчи (қишлоқ хўжалик маҳсулотини ишлаб чиқарувчи) ва ташувчи (транспорт фирмалари ва компаниялари)ларнинг ўзаро таъсир ҳолати ишлаб чиқилсин.

Бунинг учун қуйидагилар тайинлансин:

А. Юк жўнатувчининг ҳаракати

1. Ишлаб чиқарилган қишлоқ хўжалик маҳсулотининг тури, миқдори келтирилсин.
2. Юк ташувчиларни танлаш вариантлари (транспорт хизматига талаб)келтирилсин.
3. Юк жўнатувчининг ҳаракати.
4. Ўзаро ҳисоб-китоб вариантлари

В. Юк ташувчиларнинг ҳаракати

1. Транспорт фирмасининг таркиби, ҳаракатли таркибининг структураси.
2. Юк эгаларининг танлаш вариантлари
3. Ташувчиларнинг ҳаракати
4. Ўзаро ҳисоб-китоб вариантлари.

С. Шартнома тузиш (шартнома) Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ташиш учун намунали шартномалар фойдаланиб шакилдан тегишли шартномалар тузилади.

Шартнома №

Тошкент.ш

“ ___ “ _____ 2020 й

“Турон” ш/х қуйида «Сотувчи» деб номланган устав бўйича фаолият олиб бораётган шахс хўжалик раҳбари бир томондан, «Бахром» қуйида «Ташувчи» деб номланган, устав бўйича иш олиб бораётган бош директор _____ иккинчи томондан контрактнинг қуйидаги бўлимлари бўйича имзоладилар.

1. Шартнома предмети

Сотувчи (экин тури, сорти, қадоқлаш)ни етказиш, харидор қабул қилиш ва тўловларни (инкотермз шартлари) бўйича тўлаши шарт. Кейинчалик «Товар» деб аталувчи экин тури ГОСТ-__ давлат стандартига тўғри келиши шарт.

2.Товар миқдори

2.1 Етказиб берилаётган товарнинг умумий миқдори ___ тонна деб белгиланади. У ажралмас қисми ҳисобланган сертификацияга асосан.

3.Товар сифати

3.1 Етказиб берилаётган товар сифати бўйича давлат стандартларига мос келиши шарт.

Товар сифати қуйидаги ҳужжатлар билан тасдиқланади.

- келиб чиқиш сертификати (ТПП)
- тегишлилик сертификати (форма СТ-1)
- санитар–гигиена сертификати (протокол билан).

4. Шартнома суммаси ва тўлаш тартиби.

4.1 Товар баҳоси келишилган ҳолда.Товарнинг доналар партияси нархи сертификацияда кўрсатилади.

4.2 Тўлаш тартиби сертификацияга асосланади

5. Қадоклаш ва маркировкалаш.

5.1 Контракт бўйича сотилаётган товар ГОСТ бўйича қадоклаш ва маркировкалаш шарт.

6. Товарни етказиш

6.1 Товарни жўнатиши харидор кўрсатиши бўйича мўлжалланган станцияга(омбор)гача амалга оширилади.

6.2 Сотувчи товар етказиш бўйича ўз мажбуриятларини бажарган муддати товарни омборга топширадиган кун бўйича ТПП экспертиза акти асосида ҳисобга олинади.

7. Товарни қабул қилиш.

7.1 Агар сертификацияда бошқа шартлар қўшилмаган бўлса товар сотувчи томонидан топширилган ва харидор томонидан қабул қилинган деб ҳисобланади.

Сифат бўйича сотувчи томонидан берилган ва дахлсиз корхона тасдиқлаган товар сертификати асосида жой миқдори бўйича-экспертиза акти бўйича,

7.2 Товарни қабул қилиш харидор вакили ёки ўзининг тўлиқ вазн текширувчи ва сотувчи ўртасида қабул қилиши – топшириш акти бўйича амалга оширади.

7.3 Товар миқдори ва сифат бўйича рекламацияси харидор сотувчига товар етказилганидан сўнг 3 кун ичида ҳужжатлар расмийлаштирилгандан сўнг 20 кун ичида ёзма равишда амалга оширилиши мумкин.

8. Форс-Мажор

8.1 Форс-мажорлар контрактлар тузилган сўнг тасодиф туфайли бўлса, шу қаторда мажбуриятлар шу сабаблар туфайли амалга оширилмаган бўлса, томонлар мажбуриятлардан тўлиқ ёки қисман озод қилинади.

8.2. 8.1да кўрсатиб ўтилган форс-мажор ҳолати юз берса, бир томон иккинчи томонни огохлантириши ва ахборот бериши шарт.

8.3 8.1да қайд қилинганидек, ахборот қилинмаса, иккинчи томон ахборот ўз вақтида ёки умуман берилмаганлиги туфайли биринчи томонга зарарларни қоплаттириши мумкин.

8.4 Агар форс-мажор ҳолати бир ой давом этадиган бўлса икки томондан бири кейинчалик мажбуриятларни бажаришдан холи бўлиш ҳуқуқига эга.

Бундай холда икки томон ҳам ҳеч қандай зарарларни қоплаттириши мумкин эмас.

9. Томонларнинг мажбуриятлари

9.1 Харидор тўлов муддатини кечиктиргани учун тугалланмаган сумманинг ҳар куни учун ___% миқдорда жарима тўлайди.

9.2 Жарима тўланишидан қатъий назар, контрактни бузган томон иккинчи томоннинг зарарларини қоплаши шарт.

10. Низоларни ҳал этиш

10.1 Ҳамма низолар келишув асосида ҳал этилади. Агар ҳал қила олмасалар _____ томонидан ҳал этилади.

11. Бошқа шартлар

11.1 Бу контракт имзолангандан бошлаб то тўлиқ мажбуриятлар бажарилганча ўз кучини амалга оширади.

11.2 Икки томоннинг ёзма қайдномаси асосида контракт бекор қилиниши мумкин.

11.3 Барча ўзгаришлар ва қўшимчалар ёзма равишдаги ҳужжатлар асосида ва уни холис учинчи томон имзолагандан сўнг юридик кучга эга бўлади.

11.4 Бу шартнома икки нусхада бўлиб имзолангандир. Шунинг учун икки томонда бир хил кучга эгадир.

Томонларнинг юридик манзили ва раҳбарлари

Сотувчи

Ташувчи

Тошкент

^ ____ ^ _____ 2010 й

3-амалий машғулот:

Божхона ишини ташкил этиш ва бошқариш асослари

Божхона органларида бошқариш асослари. Бошқариш тушунчаси, бошқариш қонунлари ва тамойиллари. Бошқариш функциялари ва усуллари. Божхона ишини бошқариш самарадорлигини оширишда бошқариш тизимининг ташкилий тузилмасини такомиллаштириш ҳамда бошқариш жараёнларида замонавий ахборот технологияларидан фойдаланиш. Бошқариш самарадорлигини оширишда божхона органлари ходимларининг манфаатдорлигини ошириш. Бошқариш самарадорлигини оширишда божхона ходимларини ижтимоий ҳимоялаш масалалари.

1-мисол. Кўпгина таниқли, обрўга эга америка фирмаси (Филип Моррис, Проктер энд Гэмбл ва б.) этикетка билан таъминлашда бир қанча товарлар бир ва неча йил мобайнида ўзининг содиқ харидорига эга. Мижозлар товар

сифатига ишонадилар ва сифати учун юқори баҳода тўланади. Лекин узок давом этган иқтисодий инқироз вақтида америкаликлар қиммат баҳоли товарларни камроқ харид қила бошладилар. Шу билан бирга улар бу арзон товарлар қимматларидан фарқ қилмаслигини, балки баъзилари афзалроқ ҳам эканлигини кўриб уларни ола бошладилар.

Саволларга жавоб беринг.

1. Сизнингча бу фирмалар мақсадли бозорларни сақлаб қолиш учун қандай ҳаракат қилдилар?
2. Маҳсулотни режалаштиришда, товар ҳаракатида ва ўтказишда номувофик объектив омилларни таъсирини қандай йўқотиш мумкин?

2-мисол. Хозирги вақтда давлатимизда далоллик амалиёти кенг тарқалган. Чунончи, бозор далолчилиқ операциялари нуқтаи-назаридан биринчи ўринга станоклар бозори кўтарилди.

Қуйида шундай бозорларни топиш учун далоллар томонидан стратегия ишлаб чиқилган.

- 1) Станокларни профессионал ходимлар таркибидан иборат, «бақувват» корхоналарга таклиф этиш керак эмас.
- 2) Корхоналарга улар ишлаётган асосий станокларни эмас, балки ёрдамчи станокларни таклиф қилиш.
- 3) Станоклар буюртмачиси пул тўлай олувчи, ритмик ишлашини кафолат берувчи, доимий тарқатиш харидорларига эга ишлаб чиқаришга эътибор қаратиш керак.
- 4) Станоклар сотиб олишда асосий эътиборни СНГ давлатларининг нисбатан арзонроқ маслаҳатларига аҳамият бериш зарур.
- 5) Станоклар сотиб олишда бевосита маҳсулот ишлаб чиқарувчига чиқиш керак эмас, чунки у қимматга тушиб қолиши мумкин.

Берилган принципларни таҳлил қилиш ва чегаралар тушунчасини кўриб чиқинг.

Далоллик фаолиятини самарадорлигини ошириш учун қўшимча қандай ишлар қилиш керак?

3-мисол. Ҳудудий узокда жойлашган етказиб берувчини, тўлиқ қиймат асосида танлаш.

Маҳсулотнинг мақсади: Харид логистикаси масалаларини ечишда, тўлиқ қиймат таҳлилини қўллашнинг амалий кўникмаларини ҳосил қилиш.

Тошкентда жойлашган қишлоқ хўжалиқ маҳсулотларининг кенг ассортименти билан улгуржи савдо қилувчи «М» фирманинг асосий етказиб берувчилари пойтахт атрофидаги ҳудудларда жойлашган. Аммо корхона ассортиментининг кўпчилиқ товарлари Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида, Масалан N туманда жойлашган бўлиши ёки чет элда харид қилиниши мумкин. Табиийки бундай харидлар қўшимча транспорт ва бошқа харажатлар билан боғлиқ ва нархлар ўртасидаги зарурий фарқ мавжуд бўлгандагина ўзини оқлайди.

Шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, транспорт тарифи-бу қўшимча харажатларнинг кўзга ташланадиган қисми холос. Бундан ташқари худудий узоқда жойлашган етказиб берувчидан харид қилиш, истеъмолчини молиявий захираларни жалб қилишга (йўлга захира, суғюрта захиралари), экспедитор хизматларни тўлашга ва балки божхона ва бошқа тўловларга мажбур этади. Тўлиқ қийматнинг логистик концепцияси, худудий узоқдаги етказиб берувчидан харид қилишда фақат транспорт харажатларини ҳисобга олиш, бундай харидни иқтисодий мақсадга мувофиқлиги тўғрисида тўлиқ маълумот бера олмаслигини, билдиради. Харидни бошқа худудга ўтказиш бўйича барча харажатлар йиғиндиси олдинги нархдан кам бўлган тақдирдагина, қарор қабул қилиш мумкин.

Мавзуга назарий изоҳлар.

Худудий узоқда жойлашган етказиб берувчидан харид қилишнинг мақсадга мувофиқлигини баҳолаш, етказиб берувчи танлашнинг эгри чизиғини қуриш ва ундан фойдаланишга асослаган. Олдин шундай юк бирлигини танлаш лозимки кўрилаётган масаладаги барча товарлар учун уни ташишнинг тариф қиймати бир хил бўлсин. Бундай юк бирлиги сифатида 1 м^3 ни оламин.

Етказиб берувчини танлаш эгри чизиғи функционал боғлиқлик графиги кўринишида тасвирланган бўлади. Бу ерда, аргумент-«N» туманида 1 м^3 юкни харид қиймати, функция 1 м^3 юки «N» туманидан Тошкентгача олиб келиш харажатларининг ушбу юк 1 м^3 ни N туманидаги харид баҳосига нисбати (фоизда).

Юк харид қийматларининг бир неча маънолари учун қурилган эгри чизиқ, ҳамда Тошкент ва N туманидаги хўжалик ассортиментни маҳсулотларига бўлган, нархларнинг таққослама спецификациясига эга бўлган ҳолда қайси товарни N туманида қайсинисини эса Тошкентда сотиб олиш лозимлиги тўғрисида тезда қарор қабул қилиниши мумкин.

N туманида харид қилиниши мумкин булган, M фирма ассортиментдаги товарлар, 8.3-жадвалнинг 1-устунида санаб ўтилган.

Топшириқ.

Тўлиқ қиймат таҳлили асосида ёки маҳсулот турини N туманида сотиб олиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисида қарор қабул қилиш.

Худудий узоқда жойлашган етказиб берувчидан товарлар харид қилиш тўғрисида қарор қабул қилиниши, қуйдаги 4-масала ечими кўринишида тақдим этиш тавсия этилади

1. N туманидан Тошкентгача қиймати хар хил бўлган юкларни 1 м^3 ни ташиш билан боғлиқ қўшимча харажатларни ҳисоблаш.

2. Ҳисобланган харажатларни ушбу юк қийматидаги улушини аниқлаш.

3. Қўшимча харажатларни 1 м^3 юк қийматидаги улушини қийматга боғлиқлиги графигини чизиш.

4. Графикдан фойдаланган ҳолда, M фирмаси ассортиментдаги у ёки бу товарларни N туманида харид қилиш мақсадга мувофиқлигини аниқлаш.

Услубий кўрсатмалар.

1. 1м^3 юкни N туманидан Тошкентгача ташиш билан боғлиқ қўшимча харажатлар ҳисобини, харид қиймати буйича ассортиментнинг шартли позициялари учун, 1 жадвал бўйича бажариш. Бунда қуйидаги шартларни этиборга олиш лозим:

- N туманидан Тошкентгача етказишнинг тариф қиймати барча товарлар учун бир хил ва 1м^3 юк учун 3000 сўмни ташкил этади;
- N туманидан товарларни етказиш мудати 10 кунга тенг;
- N туманидан етказиладиган товарлар учун фирма беш кун муддатга суғюрта захираларини яратиши зарур;
- Суғюрта захираси ва йўлдаги захира харажатлари банк кредити фоиз ставкалари асосида ҳисобланади- йилига 36% (яъни, ойига 3%, еки кунига 0,1%);
- Ташувчи томонидан амалга ошириладиган, экспедиция харажатлари юк қийматининг 2%ни ташкил этади;
- M фирмасига тошкентдан етказилган юклар механизация воситалари ердамида туширилади. N туманидан келган юкларни эса қўл меҳнати ёрдамида туширилиши лозим. Тушириш қийматидаги фарқ ўртача $200\text{ сўм м}^3\text{ км}$ ташкил этади;

2. 1м^3 юкни ташиш билан боғлиқ бўлган қўшимча харажатларни ушбу юк қийматидаги улушини ҳисоблаш учун қўшимча харажатлар йиғиндисини (7 устун) 1м^3 юкни харид қиймати (1 устун)га бўлиб, натижани 100га купайтирилади. Ҳисоб натижалари 8 устунга бўлинади.

3. Қўшимча харажатларни 1м^3 юк қийматидаги улушини умумий харид қийматига боғлиқлиги графиги тўғри бурчакли координатлар тизимида ясалади. ОХ ўқи бўйича- 1м^3 юкнинг харид қийматлари (1 устун), ОУ ўқи бўйича- 1м^3 юк қийматидаги қўшимча харажатлар улуши (8 устун) жойлашади.

4. M фирмаси ассортиментидagi у ёки бу товарларни N туманидан харид қилишнинг мақсадга мувофиқлиги қурилган график ёрдамида, қуйидаги кетма-кетликда аниқланади:

5. Худудий узоқда жойлашган ва тошкентдаги етказиб берувчилар нархи ўртасидаги фарқни фоизларда ҳисоблаш, N шахридаги баҳони 100% деб қабул қилган холда, натижаларни 8.4-жадвалнинг 5 устунига киритиш.

6. 2 устун 8.4-жадвалнинг қийматига мувофиқ нуқтани абсцисслар (ОХ) ўқида топиб перпендикуляр ўтказиш; 5 устун қийматига мувофиқ нуқтани ординаталар (ОУ) ўқида топиб перпендикуляр ўтказиш.

4-Масала.

Сизнинг Консалтинг-фирмангизга Француз компанияси қуйидаги савол билан мурожат этди:

Компания қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қаердан сотиб олса фойдалироқ бўлади: Ўрта Осиёданми ёки Европаданми?

Берилган:

- етказилаётган юкнинг умумий қиймати 3000 АҚШ \$ доллари/ м^3

- транспорт тарифи 105 АҚШ доллар/м³
 - импорт божи 12%
 - захираларга: йўлга – 1,9%, суғурта – 0,8 %.
 - маҳсулот нархи: Европада 108 доллар
Ўрта Осиёда 89 доллар.
- Француз компаниясига жавоб қайтаринг.

V. БИТИРУВ ИШЛАРИ УЧУН МАВЗУЛАР

“Божхона иши” модулидан битирув ишлари учун қуйидаги мавзулар тавсия этилади:

1. Давлатнинг божхона сиёсати ва уни шаклланишига таъсир этувчи омиллар.
2. Божхона сиёсатини давлат ташқи савдо сиёсати тизимидаги ўрни.
3. Ўзбекистон Республикаси бож-тарифи сиёсатини шаклланиши.
4. Давлатни бож-тариф сиёсатида маҳаллий истеъмолчилар манфаатларини эътиборга олиш.
5. Маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни чет эл рақобатчилардан химоя қилиш бож-тариф сиёсатини асосий мақсадидир.
6. Давлат бож-тариф сиёсатини асосий мақсадлари.
7. Мамлакат иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш давлат бож-тариф сиёсатини асосидир.
8. Давлат бож-тариф сиёсати мухити ва уни асосий ташкил этувчилари.
9. Иқтисодиётни эркинлаштириш ва давлатни бож-тариф сиёсати.
10. Божхона органларини давлат бож-тариф сиёсатини амалга оширишдаги вазифалар.
11. Бож тарифи – бож-тариф сиёсатини амалга ошириш воситасидир.
12. Давлатлараро иқтисодий интеграция даражасини давлат бож-тариф сиёсатига таъсири.
13. Бож-тариф сиёсатини амалга оширишда ташқи иқтисодий фаолиятни тартибга солиш усулларини ахамияти.
14. Ўзбекистон Республикаси бож-тарифи сиёсатида импорт божларини иқтисодий ахамияти.
15. Давлат бож-тариф сиёсати ва мамлакат ташқи савдо фаолияти.
16. Давлат бож-тариф сиёсатини амалга оширишда божхона назоратини ахамияти.
17. Ўзбекистон Республикасини жаҳон иқтисодий хамжамиятига интеграллашувида давлат бож-тариф сиёсатини ўрни.
18. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига чет эл сармояларини жалб этишни жадаллаштиришда бож-тариф сиёсатини ўрни.

19. Давлат бож-тариф сиёсатини самарадорлигини оширишда маркетинг изланишларини ахамияти.
20. Жаҳон савдо ташкилоти тамойиллари асосида давлат бож-тариф сиёсатини такомиллаштириш.
21. Мамлакат экспорт ва импорт жараёнларини жадаллаштириш ва давлатни бож-тариф сиёсати.
22. Давлатлараро савдони енгиллаштиришда божхона режимлари сиёсати.
23. Божхона тўловлари давлатни бож-тариф сиёсати тизимида.
24. Ташқи иқтисодий фаолиятни амалга оширишда минтақавий ва иқтисодий интеграция.
25. Божхона сиёсатини ва божхона хизматини ривожланишини ифодаловчи омиллар.
26. Божхона сиёсатини глобаллаштириш омиллари.
27. Божхона сиёсатини шаклланиш босқичлари.
28. Ўзбекистон Республикаси ташқи савдо сиёсатини шаклланиши ва бож-тариф сиёсати.
29. Ўзбекистон Республикаси божхона органлари давлат бож-тариф сиёсатини асосий ижрочисидир.
30. Давлатни бож-тариф сиёсатини шаклланишида халқаро келишувларни ахамияти.

VI. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейс №1

Маълумки, қўшма корхона, бошқа ҳар қандай корхона каби, молиявий бўлимни ташкил қилмасдан фаолият кўрсата олмайди. Молиявий фаолият масаласи кутиб тура олмаслиги сабабли қўшма корхона президенти иқтисодий масалалар бўйича вице-президентга корхона молиявий фаолиятини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш, молия бўлими бажариши лозим бўлган функцияларни ҳисобга олган ҳолда бўлим учун кадрларни танлаб олиш вазифасини топширди. Ўз навбатида вице-президент молия бўлими раҳбарига бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш, бўлим фаолияти турларини аниқлаш ва бундан келиб чиқувчи вазифаларни белгилаш вазифасини топширди:

1. Бўлимни бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш.
2. Кадрларни танлаш ва ўқитиш.
3. Молия бўлимида ички фаолият турларини аниқлаш.
4. Ишлаб чиқариш харажатларини аниқлаш, материал сарфи ва юклама харажатларни ҳисобга олиш тартибини белгилаш.
5. Товар заҳиралари ва уларнинг айланмаси тезлиги, товар заҳираларини назорат қилиш усулларини таҳлил қилиш.
6. Режалаштириш ва назорат мақсадида бюджетни ишлаб чиқиш: бюджетни ишлаб чиқиш мақсадлари; бюджетни тайёрлаш бўйича ишларни ташкил этиш; қўшма корхонанинг бошқа бўлимлари билан молия бўлимининг алоқаси; касса бюджети ва ундан нақди пулни бошқаришда фойдаланиш.
7. Капитал харажатлар режасини баҳолаш: ишлаб чиқаришнинг асосий воситаларига қўйилмалар ҳажми; капитал харажатларни режалаштириш; капитал қўйилмалар ҳажмига таъсир кўрсатувчи омиллар; капитал харажатларни тежашни баҳолаш усуллари.
8. Корхонанинг молиявий фаолияти ҳақида ҳисобот тузиш жараёнини ишлаб чиқиш.

Вазиятли масалани қўшма корхонанинг молия бўлими ва экспертлар йиғилишида кўриб чиқиш ҳамда унинг фаолияти бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш зарур.

Вазиятни таҳлил қилиш ва услубий тавсиялар ишлаб чиқиш учун 24 соат вақт ажратилади.

Кейс №2

Қўшма корхона тузиш жараёнида маҳсулотни ички ва ташқи бозорда сотиш бўйича асосий йўналишлар белгиланган, холос. Шундан сўнг корхона президенти маркетинг бўйича муовинига маркетинг бўлимини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш ва унинг кадрлар салоҳиятини шакллантириш, сўнгра мазкур корхона маҳсулотларини сотиш схемасини батафсил ишлаб

чиқиш вазифасини топширди. Топширикни олгач, маркетинг бўлими раҳбари кўшни корхоналар мутахассисларини жалб қилишга қарор қилади ва улар олдига янада деталлашган вазифаларни кўндаланг қўйди, хусусан, уларнинг моҳияти қўйидагига бориб тақалади:

1. Маркетинг бўлимини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш, бунда чиқариладиган маҳсулот сифати ва ассортиментини ҳисобга олиш.

2. Бўлимнинг тижорат ходимларини танлаш ва қўйидагиларни аниқлаш: бозорнинг маҳсулотни сотиш учун эҳтиёжлари; кўшма корхонанинг ушбу эҳтиёжларни қондириш имкониятлари; маҳсулотни фаол сотиш.

3. Маҳсулот сотишни ташкил қилиш: маркетинг бўлими ҳар бир ходимининг реал имкониятларини аниқлаш; бозорни минтақаларга тақсимлаш (ички ва ташқи); бўлимнинг ҳар бир ходими учун муайян вазифалар белгилаш; умумий раҳбарликни йўлга қўйиш ва сотувни ташкил қилишнинг заиф томонларини аниқлашга ҳаракат қилиш.

Ходимларни тижорат фаолиятига ўргатиш тизимини ишлаб чиқиш. Мазкур муаммони ҳал қилиш бўйича муайян хатти-ҳаракатларни ифодалаш.

Сотув бўйича маркетинг ходимининг сифат ва миқдор тавсифномаларини аниқлаш. У қандай бўлиши лозим:

амалдаги маълумотлар;
шахсий хислатлар;
қобилиятлар;
тажриба ва б.

Миқдорларни излаб топиш ва савдо битимлари тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш:

потенциал истеъмолчиларни излаб топиш усуллари;
истеъмолчи билан савдо битими имзолаш истиқболларини баҳолаш;
потенциал истеъмолчини яқуний танлаш усуллари.

7. Маҳсулот сотувини башорат қилиш:

башорат даври муддатини аниқлаш (қисқа, ўрта ва узок муддатли башоратлар);

муайян далиллар билан башоратнинг аниқлигини исботлаш;
башорат усуллари асослаб бериш.

8. Рекламага ажратилувчи харажатлар миқдорини аниқлаш усуллари тузиш:

ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлигига;
товар айланмаси фоизи ва ҳоказо.

9. Ишлаб чиқарилувчи маҳсулотни илгари суришнинг самарали техникасини жорий этиш:

Қандай қилиб рекламани мазкур ҳудудда товарни илгари суришга мослаштириш?

Қандай қилиб товарни илгари суришда савдо агентлари ролини ошириш?

Қандай қилиб қўшма корхона маҳсулотларини илгари суришга воситачиларни жалб қилиш?

Бунда чакана савдогарларнинг роли қандай?

Қандай қилиб маркетинг бўлими ходимларини моддий рағбатлантиришнинг самарали тизимини қўллаш?

Олинган вазифага асосан маркетинг бўлими раҳбари маслаҳатчилар гуруҳи билан биргаликда олинган маълумотларни умулаштиради ва уларни ишбилармонлик ўйини шаклида муҳокамага киритади.

Кейс №3

Чет эллик фирманинг Россия Федерациясидаги вакиллари билан ишбилармонлик учрашувларидан бирида Россия ҳудудида дастурий бошқарувга асосланган станоклар ишлаб чиқаришга мўлжалланган қўшма корхона тузиш ҳақида шартнома имзоланди. Қўшма корхона вакиллариининг фикрига кўра мазкур моделдаги станоклар чиқариш жаҳон бозорида рақобатни кучайтиради ҳамда катта миқдорда фойда олишга имкон беради. Корхонада келгуси ишларни бажариш учун ташкилий қўмита тузилди ҳамда иккита назорат кўрсаткичи белгиланди: ходимларнинг лойиҳадаги сони - 1500 киши; ишлаб чиқариш ҳажми – йилига 2750 млн. руб. Ташкилий қўмитанинг вазифалари:

Қўшма корхона президентини тайинлаш ёки сайлаш. Номзодни муқобиллик асосида танлаш.

Қўшма корхона ташкилий тузилмаси ва бошқарув моделини ишлаб чиқиш.

Бўйсунуш пирамидаси моделини ишлаб чиқиш.

Станоклар модели номенклатураси ва кооперация бўйича таъминотчиларни аниқлаш.

Ушбу вазифалар ҳал қилингандан сўнг бажарилган ишлар натижалари ташкилий қўмитада муҳокама қилиниши ва якуний қарор қабул қилиниши зарур. Таклиф қилинувчи вариантларни муҳокама қилишга 12 соат ажратилади.

Кейс №4

Маълумки, капиталистик корхоналарда ишлаб чиқариш устидан назоратни Контролинг бўлими амалга ошириб, унинг функциялари Россия корхоналарида амалга оширилувчи назорат функцияларидан фарқ қилади. Ушбу ҳолатни ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқаришни назорат қилиш тизими ва унинг тузилмасини ишлаб чиқиш зарур. Бунинг учун қўшма корхонанинг мутахассислар гуруҳи олдида қуйидаги вазифалар қўйилади:

Ишлаб чиқариш устидан назорат нима? Уни ким амалга оширади? Унинг функциялари нималардан иборат? каби саволларга жавоб бериш.

Ишлаб чиқаришни назорат қилиш тизимини, Контролинг бўлими бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш. Ушбу тизимнинг хатти-ҳаракатларини, ишлаб чиқишнинг асосий тамойиллари ва уни қўллашнинг ўзига хосликларини тасвирлаш. Уни модель шаклида ифодалаш.

Эксперт гуруҳи қуйидаги саволга ҳам жавоб бериши лозим: ишлаб чиқаришни режалаштириш функцияларини режа бўлиmidан Контролинг бўлимига ўтказиш илмий жиҳатдан қандай асосланган?

Қуйидагиларни ўз ичига киритувчи режалаштириш тизимини ишлаб чиқинг:

ишлаб чиқаришни режалаштириш, олдиндан режалаштириш, башорат ва асосий календар режаси; техник ҳужжатларни тайёрлаш шакли ва уларни ишлаб чиқариш участка ва цехларига тақдим этиш муддатлари; оператив-ишлаб чиқариш режалаштириш схема-моделини ишлаб чиқиш (технологик жараён модель-графи, ишлаб чиқаришни инструментлар билан таъминлаш схемаси);

режанинг бажарилишини назорат қилиш тизими (ЭХМдан фойдаланишга асосланган ёзма ва оғзаки ҳисобот тизимлари, муддат бўйича – йиллик, чораклик, ойлик ҳисобот тизими).

Масаланинг бажарилиши экспертлар гуруҳи таркибининг сифатига қараб 50 соатгача мўлжалланади.

Кейс №5

Ҳар бир қўшма корхона менежери сифат назорати масалаларини яхши тушуниши, сифат назоратини амалга ошириш амалиёти ва стратегик мақсадларини билиши лозим. Шундан келиб чиққан ҳолда қўшма корхона экспертлари ва менежерлари олдида қуйидаги вазифалар қўйилади:

1. Жаҳон ҳамжамиятида корхоналарнинг тўплаган тажрибаларини ҳисобга олган ҳолда маҳсулот сифатини бошқариш бўлими тузилмасини ишлаб чиқиш.

2. Сифат бўлимининг қуйидаги соҳаларда жорий ва истиқболдаги вазифаларини аниқлаш:

ишлаб чиқариш харажатларини камайтириш;

маҳсулотни такомиллаштириш.

3. Корхонанинг умумий тузилмасида сифат бўлимининг ўрни ҳамда унинг бошқа бошқарув бўлиmlари (ишлаб чиқариш назорати, сотув, харид, конструкторлик-технология бўлиmlари) билан ҳамкорлигини аниқлаш.

4. Маҳсулот сифати назорати тизимини (моделини) ишлаб чиқиш: маҳсулот сифатини назорат қилишнинг зарурлиги ва мақсадга мувофиқлигини асослаб бериш; маҳсулот сифати назорати бўйича мутахассисларни тайёрлаш; маҳсулот сифати назорати бўйича харажатлар сметасини ишлаб чиқиш.

5. Маҳсулот ва иш сифати назоратининг шакл ва вазифаларини аниқлаш: кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш; сифат инспекцияси турлари; сифат инспекцияси бўйича ҳар бир ходимнинг функцияси; текширилувчи маҳсулотлар номенклатураси ва назорат қилиниши лозим бўлган маҳсулотлар ҳажми;

маҳсулотлар, харид қилинувчи ярим тайёр маҳсулотлар ва деталлар сифатини текшириш натижаларини ҳисобга олиш шакллари.

6.Статистика ҳисоботи усуллари аниқлаш: технологиядан оғиш характери;

назорат карталари;

сифатни танлаб олиб назорат қилиш усуллари ва жадваллари;

сифат назорати кўрсаткичлари.

Вазиятли масала бўлинма менежерлари ва мутахассислар йиғилишида муҳокама қилиш билан яқунланиши мумкин.

Тизимни тайёрлаш ва муҳокама қилиш учун ажартилувчи вақт – 32 соат.

Изоҳ:

Ғарб мамлакатлари фирмаларида маҳсулот сифатини фирма таркибига кирмайдиган ташилотлар белгилайди. Бироқ сифат бўлими чиқарилувчи маҳсулот сифати учун тўлиқ жавобгар ҳисобланади.

Кейс №6

Дастурий бошқарувга асосланган станоклар ишлаб чиқариш учун фирма президенти тадқиқотлар бўлимига илгари ишлаб чиқарилган маҳсулотни такомиллаштириш ва бунда унинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини оширишни назарда тутишга буюртма берди. Топшириқ олгач, тадқиқотлар бўлими раҳбари ходимлар олдида қуйидаги вазифаларни қўйди:

1.Бўлимни бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш ва турли йўналишлар бўйича тадқиқотчилар гуруҳлари тузиш.

2.Ушбу соҳадаги энг малакали мутахассислардан ташаббускор гуруҳ тузиш ҳамда бўлим фаолиятининг мақсад ва вазифаларини белгилаб олиш.

3.Тадқиқотларнинг энг илғор усуллари ва ишни бажариш босқичларини аниқлаш:

юзага келган вазиятни ўрганиш, мамлакат ичида ва хорижда керакли классдаги станоклар тайёрлаш бўйича маълумотлар тўплаш. Патент лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

тадқиқотларнинг кетма-кетликдаги режасини тасдиқлаш;

янги станок моделини ишлаб чиқиш, уни танқидий муҳокама қилиш ҳамда бу моделнинг илғорлиги ва рақобатбардошлиги ҳақида яқуний қарор чиқариш.

Масала устида ишлаш учун 14 соат ажратилади.

Кейс №7

Самарали ва нормал иш фаолиятини ташкил қилиш учун ходимлар бўлими раҳбари фирма президентидан корхонани малакали ходимлар билан таъминлаш вазифасини олди.

Янги ходимлар бўлими функциялари бошқа анъанавий фаолият кўрсатувчи ходимлар бўлими функцияларидан фарқ қилишини ҳисобга олиб, президент белгиланган вазифаларни аниқ қилиб қўйди:

1.Ходимлар бўлими бошқарув тузилмасини тасдиқлаш ва янги функцияларни ишлаб чиқиш.

2. Ходимларни танлаш ва жойлаштириш тамойилларини, ходимлар малакасини ошириш тизимини, корхонани зарур кадрлар билан таъминлаш тизимини ишлаб чиқиш.

3. Бунинг учун қуйидагиларни аниқлаш:

кадрларга бўлган талаб;

касб тайёргарлиги даражаси;

меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси.

4. Корхона жамоасида маънавий-психологик муҳитни шакллантириш услубиятини ишлаб чиқиш.

5. Корхона ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш ва уларга ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимини яратиш.

6. Амал қилаётган иш билан таъминлаш тизимига баҳо бериш ҳамда корхонани ишчи кучи билан таъминлашнинг ички ва ташқи манбаларини аниқлаш.

Президентдан топширини олгач, ходимлар бўлими раҳбари бир қатор вазифаларни бевосита функционал бўлинмаларга топширди. Бунда у киритилувчи таклифлар муҳокама учун ходимлар бўлими Кенгашига киритилиш лозимлигини айтиб ўтди.

Ҳар бир вазифани таҳлил қилиш учун 2 соатдан, масалани ечиш учун эса 16 соат ажратилади.

Кейс №8

Маълумки, қўшма корхона дастурий бошқарувга асосланган станоклар ишлаб чиқаради. Станокларни оммавий ишлаб чиқариш йўлга қўйилгач, бу маҳсулотларни ички ва ташқи бозорга чиқариш вазифаси кўндаланг бўлди. Бироқ қўшма корхона Россия ҳудудида фаолият кўрсатади, унинг ходимлари эса рақобат учун жуда муҳим бўлган бу масалада унчалик тажрибага эга эмас, чунки маҳсулот Россия ҳудудида ва хорижга режа-буйруқ асосида жўнатилади эди. Ягона қийинчилик маҳсулотни ўз вақтида истеъмолчига жўнатиб юбориш эди, холос.

Ҳозирги пайтда маҳсулотнинг рақобат кучли бўлган Европа бозорларига чиқарилиши сабабли корхона президенти сотув бўлимига вазиятни таҳлил қилиш ҳамда товарни силжитишни жадаллаштириш бўйича мас келувчи тадбирларни қўллаш вазифасини топширди. Аниқ ва муайян вазифалар ҳам белгиланди, хусусан:

1. Янги станок моделини оммавийлаштириш бўйича маҳаллий реклама органлари қандай ишлашини баҳолаш.

2. Савдо агентларини аттестациядан ўтказиш, уларнинг ишбилармонлик хислатларини баҳолаш ва уларнинг станокларни бозорга чиқаришдан қанчалик манфаатдор эканликларини аниқлаш.

3. Қўшма корхона маҳсулотларини сотиш билан шуғулланувчи воситачилар доирасини аниқлаш.

4. Бозордаги савдогарлар функцияларини, уларнинг меҳнати қанчалик интегративлигини аниқлаш.

5. Корхона маҳсулотини силжитишнинг энг самарали усулларини танлаш.

6. Қилинган таҳлил натижалари бўйича олдиндан маркетинг ва сотув бўлимлари ходимлари билан муҳокама қилгандан сўнг корхона президентига доклад қилиш ва станокларни бозорга силжитиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқиш.

Докладни тайёрлаш ва тавсиялар ишлаб чиқиш учун 16 соат ажратилади.

Кейс №9

Қўшма корхона учун «Логистика» бўлимининг тузилиши янгилик бўлди, чунки бунгача бизнинг корхоналарда бундай бўлимлар мавжуд бўлмаган. Чет эл фирмасининг талаби билан бу бўлимни тузишга қарор қилинди.

Президент топшириғи билан маслаҳат гуруҳи тузилиб, унинг зиммасига қуйидаги вазифалар юклатилди:

1. Бўлимни бошқариш тузилмасини ҳамда бўлим ва бўлимлар учун функционал қоидаларни ишлаб чиқиш.

2. Харид номенклатурасини аниқлаш: харид маркетинги, таъминотчиларни танлаш, таъминот шартлари ва нархларни қатъий белгилаш, буюртмаларни тақсимлаш ва таъминот муддатлари, маҳсулот ўрами, капитал қўйилмалар.

3. Белгиланган мақсадга мос равишда ишлаб чиқаришнинг боришини бошқариш модеини ишлаб чиқиш.

4. ЭХМдан кенг фойдаланишга асосланган ҳолда омбор хўжалиги тизимини ишлаб чиқиш.

5. Таҳлил натижалари асосида доклад ва тавсиялар тайёрлаш, «Логистика» бўлими ходимлари билан биргаликда маслаҳат гуруҳи йиғилишида муҳокама қилиш.

Доклад ва тавсияларни тайёрлаш ва муҳокама қилиш учун 12 соат ажратилади.

Кейс №10

Дастурий бошқарувга асосланган янги станокларни ишлаб чиқариш ҳақида қарор қабул қилинган, қўшма корхона олдида уни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бир қатор муаммолар, хусусан, ишлаб чиқариш ҳажмини режалаштириш, тайёрлаш, ўрнатиш, сервис хизмати кўрсатиш, таъмирлаш ва профилактика ишлари каби муаммолар пайдо бўлди.

Бу муаммоларни ҳал қилиш учун «Ишлаб чиқариш» бўлими олдида қуйидаги вазифалар қўйилди:

1. Бўлимни бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш, унинг функцияларини белгилаш ва бошқа бўлимлар билан ўзаро алоқа схемаларини аниқлаш.

2. Янги маҳсулот тайёрлаш ва ишлаб чиқариш, асбоб-ускуналарни харид қилиш ва ишга тайёрлаш, ҳисоблаш техникаларидан фойдаланиш, бўлим бюджети соҳаларида стратегик ва амалий вазифаларни аниқлаш.

3. Станоклар ишлаб чиқариш режаси ва ишлаб чиқариш жараёнини ишлаб чиқиш.

4. Материаллар сарфи, меҳнатга ҳақ тўлаш, умумий харажатлар калькуляциясини тузиш ва станокнинг умумий қийматини ҳисоблаб чиқиш.

5. Станок қиймати ва жами ишлаб чиқариш ҳажмининг берилган ва амалдаги қийматларини солиштириш.

Бунда қуйидаги аниқлансин:

станок чиқариш ҳажми белгиланган ҳолда ишлаб чиқаришнинг тежамкорлиги;

станоклар паркининг оптимал ишлаш вақти;

ишлаб чиқариш воситаларига капитал қўйилмалар;

маҳсулотнинг умумий қийматида иш ҳақи улушини минималлаштириш.

6. Таҳлил натижалари ва ишлаб чиқилган таклифларни ишлаб чиқариш бўлими ходимлари ўртасида ишбилармонлик ўйини сифатида кўриб чиқиш ҳамда корхона президенти учун доклад тайёрлаш.

Таҳлил, ишбилармонлик ўйини ва доклад тайёрлаш учун 40 соат вақт ажратилади.

Кейс №11

Кўшма корхона тузиш жараёнида маҳсулотни ички ва ташқи бозорда сотиш бўйича асосий йўналишлар белгиланган, холос. Шундан сўнг корхона президенти маркетинг бўйича муовинига маркетинг бўлимини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш ва унинг кадрлар салоҳиятини шакллантириш, сўнгра мазкур корхона маҳсулотларини сотиш схемасини батафсил ишлаб чиқиш вазифасини топширди. Топшириқни олгач, маркетинг бўлими раҳбари кўшни корхоналар мутахассисларини жалб қилишга қарор қилади ва улар олдига янада деталлашган вазифаларни кўндаланг қўйди, хусусан, уларнинг моҳияти қуйидагига бориб тақалади:

1. Маркетинг бўлимини бошқариш тузилмасини ишлаб чиқиш, бунда чиқариладиган маҳсулот сифати ва ассортиментини ҳисобга олиш.

2. Бўлимнинг тижорат ходимларини танлаш ва қуйидагиларни аниқлаш:

бозорнинг маҳсулотни сотиш учун эҳтиёжлари;

кўшма корхонанинг ушбу эҳтиёжларни қондириш имкониятлари;

маҳсулотни фаол сотиш.

3. Маҳсулот сотишни ташкил қилиш:

маркетинг бўлими ҳар бир ходимининг реал имкониятларини аниқлаш;

бозорни минтақаларга тақсимлаш (ички ва ташқи);

бўлимнинг ҳар бир ходими учун муайян вазифалар белгилаш;

умумий раҳбарликни йўлга қўйиш ва сотувни ташкил қилишнинг заиф томонларини аниқлашга ҳаракат қилиш.

Ходимларни тижорат фаолиятига ўргатиш тизимини ишлаб чиқиш. Мазкур муаммони ҳал қилиш бўйича муайян хатти-ҳаракатларни ифодалаш.

Сотув бўйича маркетинг ходимининг сифат ва миқдор тавсифномаларини аниқлаш. У қандай бўлиши лозим:

амалдаги маълумотлар;

шахсий хислатлар;
қобилиятлар;
тажриба ва б.

Мижозларни излаб топиш ва савдо битимлари тузиш тамойилларини ишлаб чиқиш:

потенциал истеъмолчиларни излаб топиш усуллари;
истеъмолчи билан савдо битими имзолаш истикболларини баҳолаш;
потенциал истеъмолчини яқуний танлаш усуллари.

7.Маҳсулот сотувини башорат қилиш:

башорат даври муддатини аниқлаш (қиска, ўрта ва узок муддатли башоратлар);

муайян далиллар билан башоратнинг аниқлигини исботлаш;
башорат усуллари асослаб бериш.

8.Рекламага ажратилувчи харажатлар миқдорини аниқлаш усуллари тузиш:

ишлаб чиқариладиган маҳсулот бирлигига;
товар айланмаси фоизи ва ҳоказо.

9.Ишлаб чиқарилувчи маҳсулотни илгари суришнинг самарали техникасини жорий этиш:

Қандай қилиб рекламани мазкур ҳудудда товарни илгари суришга мослаштириш?

Қандай қилиб товарни илгари суришда савдо агентлари ролини ошириш?

Қандай қилиб қўшма корхона маҳсулотларини илгари суришга воситачиларни жалб қилиш?

Бунда чакана савдогарларнинг роли қандай?

Қандай қилиб маркетинг бўлими ходимларини моддий рағбатлантиришнинг самарали тизимини қўллаш?

Олинган вазифага асосан маркетинг бўлими раҳбари маслаҳатчилар гуруҳи билан биргаликда олинган маълумотларни умулаштиради ва уларни ишбилармонлик ўйини шаклида муҳокамага киритади.

Кейс №12

«Дзинтранс» ишлаб чиқариш бирлашмасида маркетингни ташкил қилиш тажрибаси

«Дзинтранс» ишлаб чиқариш парфюмерия-косметика бирлашмаси бош директори маркетинг вужудга келтириш ва ташкил этиш илк тажрибаси ҳақида сўзлаб берди. Бирлашмада товарларни сотишнинг энг самарали тамойил ишга асос қилиб олинган: дастлаб қандай истеъмол хусусиятларига эга, потенциал харидор қаерда ва қанча миқдорда сотиб олишга тайёр бўлган товарни аниқлаш ва сўнгра корхона имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ушбу товарни ишлаб чиқаришни ташкиллаштириш лозим. Бошқача қилиб айтганда, бирлашма истеъмолчилар сўровлари ва диди унинг ёрдамида

ҳисобга олинган ва ишлаб чиқариш уларга йўналтирилган маркетинг амалга оширган.

Маркетинг бўлими яқиндаш ташкил этилганига қарамай, тизимнинг ўзи 70-йилларда ташкил топган эди. Ўшанда бозор конъюнктурасини систематик тадқиқ этиш, харидорлар, улгурди ва чакана савдо ходимлари ўртасида доимий анкеталар ташкиллаштириш бошланган эди. Кейинроқ маҳсулот истеъмолчилари ўртасида тест ўтказиш учун компьютерлар қўллана бошлаган. Бундай ахборот товар ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини аниқроқ тартибга солиш, маҳсулотга бозорда муваффақиятни таъминлайдиган янги хислатлар бахш этишга имкон берган. Шу тадқиқотлар асосида ишлаб чиқилган комплексли мақсадли дастурлар маҳсулотни ишлаб чиқишдан тортиб то уни якуний истеъмолчига етказиб беришгача бўлган барча ишлаб чиқариш босқичларини мувофиқлаштирган.

Рекламага бўлган ёндашувлар ҳам ўзгарди. Алоҳида реклама эълонларидан оммавий рекламага ўтиш амалга оширилди. Реклама кампаниялари ўтказиш учун матбуот, радио, телевидение, халқаро кўргазмалар кенг фойдаланила бошлади. Бирлашма тобора кўпроқ турли тадбирлар – олимпия ўйинлари, халқаро космик парвозлар ва ҳ.к.да ҳомий сифатида иштирок этмоқда. Буларнинг барчаси харидорнинг муайян товарга, фирманинг ўзига ишончини шакллантиришга имкон беради.

Ҳозирча маркетинг бўйича мутахассислар ўз ишининг ташаббускорлари ҳисобланади. Уларнинг орасидан муҳандис ва технологлар, дастурчи ва рассомлар ўрин олган. Бу хизмат учун малакали кадрлар тайёрлаш ҳозирги кунда энг заиф нуқталардан бири саналади.

Шубҳасизки, «Дзинтранс» фирмасида маркетинг хизмати ривожланиб, тажриба тўплаб боради. Истикболда фаолиятнинг муваффақиятли бўлиши учун талабни башорат қилишнинг ўзи камлик қилади, уни шакллантириш зарур бўлади. Бир сўз билан айтганда, фақат харидор истаган нарсаларни ишлаб чиқаришга ўрганиш лозим.

Саволлар:

Нима деб ўйлайсиз, нима учун айнан «Дзинтранс» маркетинг салоҳиятидан комплексли ва жиддий фойдаланишда биринчи қадамлар қўя бошлади?

Бу йўлда қайси тўсиқлар энг жиддий саналади?

«Дзинтранс» тажрибасида замноавий корхоналар учун нима долзарб бўлиб қолмоқда?

Сиз корхона ва фирмаларда маркетинг шаклланиши қандай тажрибалари билан танишсиз, улар «Дзинтранс» бирлашмаси тажрибасига нимаси билан ўхшайди ва фарқ қилади?

КЕЙС № 13

Бозорга ўтиш шароитларида маркетинг хизматини ташкил қилиш. Асосан ҳарбий маҳсулотлар - микросхемалар чиқарган радиодеталлар заводида уч йил олдин халқ истеъмоли товарлари маркетинг гуруҳи ташкил этилди. У сотув бўлими таркибига кирган ва икки кишида иборат бўлган.

Гуруҳ ўзини кўрсата олди. Унинг таклифи билан цехлардан бирида юқори сифатли маиший аудиотизимлар учун муҳим таркибий қисм саналган эквалайзерлар ишлаб чиқариш кенгайтирилди. Эквалайзерлар сотув ҳажми жуда тез ўсди.

Гуруҳ ходимлари маркетинг тадқиқотлари воситаларини яхши билган, маъмурият томонидан уларга ишонч юқори бўлиши кўпроқ муваффақият келтиради деб ҳисоблайдиган Кравченко ва унинг ҳамкасблари билан танишдилар. Улар мустақилликни заводга ўтиш шарти сифатида қўйдилар. Уларнинг келиши билан маркетинг гуруҳи тўғридан-тўғри заводнинг тижорат директориға бўйсунадиган мустақил бўлимға айлантирилди. Шунингдек, сотув бўлими ҳам унга бўйсунди.

Маркетинг бўлимиға раҳбарлик қилувчи Кравченко бўимни функционал тамойил бўйича тузишни таклиф этди ва бу заруратни маркетинг фаолияти маҳорат даражаси кескин ўсиши билан изоҳлади. У билан келган ҳамкасбига тадқиқотчилик-таҳлилий гуруҳни бошқаришни топширди, ўзи эса реклама ишлари билан шуғуллана бошлади, Волков ва Эбоженкоға эса нарх сиёсати ва логистика юклатилди.

Бунда сотув муаммоси амалдаги сотув бўлимида қолди, унга эса маъмуриятға яхши таниш бўлган Федоровский бошчилик қилди. Кравченконинг ҳисоблашича, ваколатларни бундай тақсимлаш заводда узок вақтдан бери ишлайдиганлар билан низолар юзага келишининг олдини олиши лозим эди. Бу ёндашув маркетинглар томонидан тайёрланган Заводда маркетинг хизмат ҳақида Қоидалар лойиҳасига асос қилиб олинди.

Маркетинг хизмат ҳақида Қоидалар лойиҳаси заводнинг тижорат директори ҳузурида мажлисда муҳокама қилинди. Лойиҳани маркетинг бўлими раҳбари Кравченко тақдим этди. Бош оппонент – сотув бўлими бошлиғи Федоровский кескин оҳангда айтди:

- Ҳа, буюртмалар билан аҳвол оғирашди. Шу сабабли сотув бўлими ҳамкасблар – маркетинглар унумли ишлаши ва сотувға ёрдам беришидан жуда манфаатдор. Бироқ бу ёрдам қанчалик амалий бўлади?

Сотув бўлими ўз штатиға иккита маркетинг олган бўлиб, улар ўзларига топширилган ишларни жуда яхши бажариб келмоқда. Бозорда бизнинг эквалайзерлар муваффақияти барчаға маълум. Биз бундай буён ҳам кенг истеъмол товарлари бўйича маркетинг ишлари юритишни режалаштирганмиз. Энди бизнинг ходимлар бошқа хизматлар томонидан олиб кетилмоқда, лекин гап бунда ҳам эмас.

Заводда асосий маркетинг муаммоси асосий маҳсулот – радиодеталларни сотиш ҳисобланади. Айнан шу маҳсулотни на Кравченко, на унинг ходимлари яхши билмайди. Ваҳоланки, маркетингға асосийси – яхши товар эканлиги ҳаммага маълум. Бизнинг маркетинглар эса бу товарни билмайди.

Маркетинг хизмати янги Қоидаларға кўра барчаға нимани ишлаб чиқариш ва қандай нарх белгилаш бўйича тавсиялар беришға шайланган. Сотув учун эса мен жавоббераман. Бу ерда ҳамма яхши биладики, мен бунинг учун жвоб бера оламан ҳам. Демак, менда уларнинг тавсияларига

ишонч бўлиши керак! Мен профессионал бўлмаганларга қандай ишонишим мумкин?

Уларнинг «истеъмолчилар анкеталари», «жойлаштириш схемалари», «стратегия қуриш матрицалари» чиройли кўринади. Бироқ бу жадвалларни ким тўлдиради ва ким «муҳимлик баллари»ни кўяди? Бизни бу ишлардан озод қилинг, акс ҳолда бошқа ҳеч нарсага вақт қолмайди, барча омборларимиз эса маҳсулотга тўлиб кетади.

Умуман олганда, сотув бўлими ҳозирда янги хизмат, Қоидаларда кўзда тутилган ҳолида, заводга кўп яхши нарса бера олмайди деб ҳисоблайди.

Мажлисида лойиҳа сотув бўлими раҳбарининг қатъий позицияси туфайли маъқулланмади. Юзага келган низо натижасида четдан келган маркетинглар ишдан бўшаб кетди, қолганлар эса яна сотув бўлими ходимларига айланди.

Савол ва топшириқлар:

1. Завод раҳбариятида маркетинг гуруҳини кенгайтириш учун қандай асослар бўлган? Сиз бунинг учун қандай асослар кўрасиз?

2. Янги ходимларнинг нафсонияти нимадан иборат ва нима билан асосланади? Бу нималар билан мувозанатга келтирилиши мумкин?

3. Низонинг моҳияти нимада ва унинг сабаблари қандай?

4. Лойиҳада таклиф этилган маркетинг бўлимининг функционал ташкилий структураси завод эҳтиёжлари ва юзага келган кадрлар билан боғлиқ вазиятга қанчалик жавоб беради? Маркетинг бўлими янги раҳбарининг таклифлари қанчалик ҳаққоний ва истикболли эди? Унинг хатолари нимадан бўлди?

5. Завод раҳбарияти қандай ташкилий чоралар билан низонинг олдини олиши мумкин эди? Низонинг куч-қувватини қандай қилиб конструктив йўналишда фойдаланиш мумкин эди?

КЕЙС № 14

Бозор сигимини баҳолаш ва товар ишлаб чиқариш бўйича қарор қабул қилиш **Бозорни таҳлил қилиш маълумотлари**

Россия кофе бозорининг амалдаги йиллик сигими 1992 йил нарх ифодасида 50 млн. доллар атрофида бўлди. «Ми-Сервис» фирмаси томонидан тақдим этилган кофега талаб статистикаси қуйидагича: Башқирдистон, Беларусь, Узоқ Шарқ, Забайкалье, Москва, Приуралье – 5%дан, Коми Республикаси ва Санкт-Петербург – 10%дан, Марказий ва Шарқий Сибирь – 15%, Россия жануби – 20%.

Ғарбий Европада ишлаб чиқарилган, майдаланган қадоқланган кофе баҳоси маҳаллий импортчилар учун тоннаси камида 10 минг доллар, эрийдиган кофе - 20 минг доллар, гранула шаклидаги кофе - 45 минг доллар даражада бўлган. Ғарбий Европада қата ишлаш жараёнида кофе нархи ўртача 7 марта ошади.

Мамлакатга кофе нодавлат импорти 80%га Шарқий Европа

мамлакатларидан, фрахтда тежаб қолиш мақсадида амалга оширилган. Бугунгда эрийдиган ва шиша идишларга қадоқланган кофе ўртача нархи тоннасига 4 минг долл., қовурилган дон шаклидаги (3-5 кг пластик пакетлар) – 2,2 минг долл.

Яшил (хом) кофени Германия, Венгрия, Польша, Чехияда сотиб олиш ва уни с последуюҳей жаркой и фасовкой в Болгария, Румыния ёки Туркиянинг европа қисмида қовуриш ва қадоқлаш бир вагон (60 т.) партиядан бошлаб ўзини оқлайди ва бундай партия камида 100 минг долларга тўғри келади. Валютадаги фойда даражаси – 100%.

Кофе хомашёсини Африкада тоннасини 500 доллардан ҳам сотиб олиш мумкин, бироқ 500 т. Юк кўтарадиган кема фрахти 60 минг долларга тушади. Айтиб ўтилган мамлакатларда кофени қовуриш ва қадоқлаш харажатларини ҳисобга олган ҳолда 550 минг доллар миқдорида бошланғич капитал талаб этилади. Фойда – 150%.

Россияда кофе қовуриш бўйича линиялар қуриш ҳар 500 т. кофеда 100 минг доллар тежаб қолишга имкон беради. Ойига 500 тонна хомашё қайта ишлашга кодир бўлган, илгари фойдаланилган импорт линия 100-150 минг доллар атрофида туради.

Қўшимча ахборот маълумотлари

Германиянинг Darboven фирмаси маълумотларига кўра, Шарқий Европа мамлакатлари кофе бозорининг истиқболи порлоқ. Масалан, Польшада кофе истеъмоли 1992 йил 1 млн. қопдан 2005 йилга келиб 2.2 млн.қопга ўсиши кутилмоқда. Бу кўрсаткичлар бир кишига тўғри келадиган истеъмол (1 йилда 3,5 кг) ўсгани ва ғарб мамлакатлари даражасига етганини акс эттиради. Бунда кофе импорти ҳажми ўтган йили 1,3 млн қопни ташкил этдм, бу эса 1992 йилдагидан 34% ортиқ.

Бу башорат кофе нархининг қимматлиги ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда кофе истеъмолини жиддий пасайтириши мумкинлигидан хавотирга тушган кофесаноатини биров тинчлантирди.

Кофе Шарқий Европада нисбатан қиммат маҳсулот саналади, чунки бу ерда ойлик маош Ғарбий Европа мамлакатларидан анча паст. Бироқ Darboven фирмасида ишсизликнинг қисқариши билан истеъмолнинг ўсиши тахмин этилмоқда. Бу ерда МДҲ мамлакатларида кофе истеъмоли 1989 йилдан бошлаб икки барабар ўсди бир кишига 0,5 кг даражага етди деб ҳисоблайдилар.

Савол ва топшириқлар

1. Кофе импорти нодавлат шаклида, эрийдиган ва қовурилган кофе хариди тенг, кофе хомашёси харидига эса эътибор қаратмаслик керак бўлса, мамлакат кофе бозорининг жорий амалдаги сиғимини ҳисоблаб чиқинг? Бу қай даражада аниқлик билан амалга ошириш мумкин?

2. Қайси ахборот етишмаслиги бозор сиғимини тоннада аниқ белгилашга халақит беради?

3. Кофе хомашёси харид қилиш ва уни маҳаллий корхоналарда қовуришда бозор сиғими қайси томонга ўзгаради? Бундай ўзгариш қандай

қўшимча шартларда реал воқеликка айланади?

4. Россияда кофе қайта ишлаш хақида қарор қабул қилиш фойдасига қайси молиявий далиллар хизмат қилади?

5. Энг юқори тежамкорлик тамойилидан келиб чиқадиган бўлсак, маҳаллий тадбиркорнинг кофе бозоридаги илк қадамлари қандай бўлади? Кофе бизнесида талаб этиладиган капитал оптимал миқёси қандай ва республикада кофени қайта ишлашни йўлга қўйиш учун бу капитал қанча айланмаси зарур?

6. Маҳаллий бозордаги фаолият кўламини ҳисобга олган ҳолда ушбу фирманинг бозор улуши қандай бўлиши мумкинлигини аниқланг. Шу боисдан кофени қайта ишлаш бўйича ўз ишлаб чиқаришини яратишга тайёрланишда нималар қилиш зарур?

VII. ГЛОССАРИЙ

“Brain drain”	Утечка МОЗГОВ	“Aqli kishilarning ketib qolishi”	- mamlakatning intellektual salohiyatli vakillarini chet elda ishga joylashish maqsadida chiqib ketishi.
Stock	Акция	Аksiya	– qimmatbaho qog‘oz, u hissdorlik jamiyatini rivojlantirishga mablag‘ sarflanganligi dalolati bo‘lib, uning egasiga hissdorlik jamiyati foydasining bir qismini dividend tariqasida olish huquqini beradi.
Association	Ассоциация	Assotsiatsiya	– xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning ixtiyoriy birlashmasi.
Employment	Занятость	Bandlik	– mehnatga layoqatli aholining ijtimoiy foydali mehnat bilan mashg‘ul bo‘lishi; fuqarolarning shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog‘liq bo‘lgan va qonunga zid kelmaydigan, mehnat daromadi beradigan faoliyati.
Bancrupt	Банкрот	Bankrot	-xo‘jalik sudi tomonidan e’tirof etilgan, qarzdorning pul majburiyatlari bo‘yicha kruditorlar talablarini to‘la xajmda qondirishga yoki majburiy to‘lovlar bo‘yicha o‘z majburiyatini bajarishga qodir emasligi.
The requirement s of the Basel Committee	Требования Базельского комитета	Bazel qo‘mitasi talablari	– bank tizimining barqaror amal qilishi hamda o‘z majburiyatlarini bajara olishini ta‘minlash uchun o‘rnatilgan xalqaro me‘yorlar majmui bo‘lib, u kapitalning etarlilik darajasini, banklarni nazorat qilish jarayoniga hamda bozor intizomiga qo‘yilgan talablarni ifodalaydi.

The Customs Union	таможенный союз	Bojxona ittifoqi	- ikki va undan ortiq davlatlarning bir-biriga va uchinchi mamlakatlarga nisbatan soddalashtirilgan tarif siyosatini o'tkazishidir.
customs tariff	таможенный тариф	Bojxona tarifi	- tovar oqimlarining chegarani kesib o'tishida davlat tomonidan olinadigan soliq miqdori ko'rsatilgan tartiblangan tovarlar ro'yxati
The market	Рынок	Bozor	– sotuvchilar va xaridorlar o'rtasidagi mahsulot sotish va xarid qilish bo'yicha erkin munosabatlar tizimi. Bozorlar o'z hududiy masshtabiga ko'ra lokal, milliy va xalqaro bozorlarga bo'linadi. Oldi-sotdi ob'ekti bo'lib, iste'mol tovarlari, resurslar, (mehnat, kapital, yer, tadbirkorlik qobiliyati, axborot) va xizmatlar hisoblanadi.
budget deficit	бюджетный дефицит	Byudjet defitsiti	– byudjet xarajatlarining byudjet daromadlaridan oshib ketishi natijasida vujudga kelgan taqchillik.
The income	Доход	Daromad	– tadbirkorlik yoki boshqa faoliyat natijasida pul yoki natura shaklida olinadigan mablag'lar.
State budget	госбюджет	Davlat byudjeti	- davlat daromadlari va sarflarining moliyaviy rejasi.
deflation	дефляция	Deflyatsiya	– inflyatsiya davrida muomaladagi qog'oz pulni kamaytirish. Davlat tomonidan muomaladagi pul miqdorini kamaytirishga qaratilgan moliya va pul - kredit tadbirlarini qo'llash orqali amalga oshiriladi.
The demographic	Демографич	Demografik	- jahonning kam rivojlangan va kambagal mamlakatlarida

explosion	еский взрыв	portlash	nazorat kilib bo'lmaydigan darajada aholi sonining o'sishi.
diversify	диверсифицировать	Diversifikatsiya	– (lotinchadan diversus- har xil va facere-qilmoq, bajarmoq) – ishlab chiqarishning samaradorligini oshirish, mahsulot va xizmatlarni sotish bozorlarini kengaytirish maqsadida tarmoq va korxonalar faoliyat sohasini kengaytirish, mahsulot va xizmatlar assortimentlarini ko'paytirish.
The dividend	Дивиденд	Dividend	– hissdorlik jamiyati foydasining (soliqlar to'lanib, barcha qarz beruvchilar bilan hisob-kitob qilinganidan keyingi) hissdorlar o'rtasida ular qo'lidagi aksiyalarga mutanosib tarzda taqsimlanadigan qismi.
The export quota	экспортная квота	Eksport kvotasi	- mamlakat eksporti hiymatining unig yalpi ichki mahsuloti (YaIM)ga nisbati (foizlarda).
embargo	эмбарго	Embargo	- alohida mamlakat yoki davlatlar guruhi bilan savdoni butunlay ta'qiqlash
free trade zone	Зона свободной торговли	Erkin iqtisodiy hudud	-mamlakat hududining xorijiy mamlakatlar tomonidan turli shakllardagi hamkorlikdagi tadbirkorlik bilan shug'ullanishlari uchun ruxsat etilgan qismi. Mazkur zonalarda maxsus imtiyozli shart-sharoitlar, jumladan, imtiyozli soliqlar, bojxona to'lovlari, ijara, viza olish, valyuta ayirboshlash, mehnatga yollashning qulay tartiblari belgilangan bo'ladi.

Stock market	фондовый рынок	Fond bozori	- qimmatli qog'ozlar va boshqa moliyaviy vositalarning oldi-sotdi jarayonlari amalga oshiriluvchi maxsus tashkillashtirilgan bozor.
franchising	франчайзинг	Franchayzing	- bir kompaniyaning boshqa yirikroq yoki bosh kompaniyaning savdo markasi, tovar belgisi va boshqa atributlaridan foydalanish.
GATT	ГАТТ	GATT	-Savdo va tariflar bo'yicha Bosh kelishuv - tashqi savdo operastiyalarini o'tkazishda belgilangan tamoyillarga amal qilishga rozi bo'lgan mamlakatlarni birlashtiruvchi savdo va tarif masalalari bo'yicha xalqaro akTayvan
immigration quota	иммиграционная квота	Immigratsion kvota	xorijiy fuqarolarning kirib kelishini davlat tomonidan miqdoriy cheklash.
The inflation rate	Уровень инфляции	Inflyatsiya darajasi	– ma'lum vaqt ichida (oy, yil) narxlar darajasining foizdagi o'zgarishi.
innovative technologies	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ	Innovatsion texnologiyalar	– iqtisodiyotga yangiliklarni tatbiq etish bosqichlarida qo'llaniluvchi usul va vositalar majmui bo'lib, o'z ichiga joriy etish, trening, konsalting, transfert, audit, injiniring kabi turlarini oladi.
investment credit	ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КРЕДИТ	Investitsion kreditlar	– ishlab chiqarishni kengaytirish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, modernizastiyalash va rekonstruktsiya qilish, yangi bino va inshootlarni qurish uchun zarur bo'lgan vositalar hamda qimmatli qog'ozlarni sotib olish maqsadida olingan uzoq muddatli kreditlar.
The	ИНВЕСТИЦИЯ	Investitsiya	– bu iqtisodiy samara (foйда, daromad) olish yoki ijobiy

investment			ijtimoiy natijaga erishish uchun sarflanadigan pul mablag'lari, banklarga qo'yilgan omonatlar, paylar, qimmatli qog'ozlar (akstiya, obligastiyalar), texnologiyalar, mashinalar asbob-uskunalar, listenziyalar va samara beradigan boshqa har qanday boylıklardir.
ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ	ИНВЕСТИЦИОННЫЙ КЛИМАТ	Investitsiya muhiti	– investitsiyalar jozibadorligi hamda xavf-xatar darajasini belgilab beruvchi ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy omillar majmui.
investor	инвестор	Investor	- xususiy va qarzga olingan mulkiy va intellektual qiymatlarni sarflash haqida qaror qabul qiluvchi investitsiya faoliyati sub'ektlari. Investorlar ob'ektlar va investitsiya natijalariga egalik qilish, foydalanish va tasarruf qilish huquqiga ega bo'ladi.
Economic activity	Экономическая деятельность	Iqtisodiy faoliyat	– cheklangan iqtisodiy resurslardan unumli foydalanib, kishilarning yashashi, kamol topishi uchun zarur bo'lgan hayotiy vositalarni ishlab chiqarish va iste'molchilarga etkazib berishga qaratilgan, bir-biri bilan bog'liqlikda amal qiladigan turli-tuman faoliyatlar majmui.
economic integration	Экономическая интеграция	Iqtisodiy integratsiya	- hududiy miqyosda sifat jihatdan yangi iqtisodiy muhitni yaratish yo'li orqali milliy xo'jalik komplekslarini o'zaro yaqinlash va bir-biriga kirib borishi jarayoni.
economic alliance	экономический союз	Iqtisodiy ittifoq	- iqtisodiy integratsiyaning oliy ko'rinishi, u umumiy huquqiy me'yorlar, soliq bazasini

			soddalashtirilishi, ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarda yagona standartlarni joriy etish, yagona valyutaga o'tish kabilar bilan tavsiflanadi.
Economic growth	Экономический рост	Iqtisodiy o'sish	– mamlakat miqyosida yalpi ichki mahsulotning aholi jon boshiga yildan-yilga barqaror o'sib borish jarayoni.
Economic resources	Экономические ресурсы	Iqtisodiy resurslar	– tovar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida foydalanish mumkin bo'lgan barcha vosita va imkoniyatlar majmui.
Economy	Экономика	Iqtisodiyot	– mulkchilikning turli shakllariga asoslangan xo'jaliklardan, xo'jaliklararo, davlatlararo birlashmalar, korporatsiyalar, konsernlar, qo'shma korxonalar, moliya va bank tizimlaridan, davlatlar o'rtasidagi turli iqtisodiy munosabatlardan iborat o'ta murakkab ijtimoiy tizim.
Manufacture	Производство	Ishlab chiqarish	– biznes korxonalarining asosiy faoliyat turi bo'lib, bu jarayon cheklangan resurslardan foydalangan holda amalga oshiriladi.
The World Bank	Всемирный банк	Jahon banki	– 1944 yilda Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan bir vaqtda tuzilgan birinchi davlatlararo investitsiya institutidir. Bank o'zining faoliyatini 1946 yil 25 iyundan boshlagan.
World market	мировой рынок	Jahon bozori	- moddiylashtirilgan va moddiylashtirilmagan ko'rinishidagi ijtimoiy mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol boskichlarni o'z ichiga oluvchi XIM sub'ektlari (milliy va hududiy iqtisodiyotlar,

			xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar)ning o'zaro iqtisodiy ta'sirlashish global muhitidir.
World market conditions	Конъюнктура мирового рынка	Jahon bozori kon'yunktura si	-jahon tovar bozorlaridagi sotish sharti, ushbu bozorlardagi talab, taklif, narxlar darajasi, ularning o'zgarish tendensiyalari.
World Market Workers Labor	Мировые рынок рабочие труда	Jahon ishchi kuchi bozori	- milliy xo'jalik tizimlari va jahon iqtisodiyoti doirasida ishlab chiqaruvchi kuchlarning darajasi, tabiati va joylashuviga sezilarli ta'sir etuvchi iqtisodiy faol aholining mamlakatlar va hududlar o'rtasida jami migrastion aylanmasi.
The World Trade Organization	Всемирная торговая организация	Butunjahon savdo tashkiloti	- xalqaro savdoni institutsional va xuquqiy asosini tashkil etuvchi mustaqil davlatlararo tashkiloTayvan
cartel	картель	Kartel	- tashqi savdo assostiastiyasi (uning a'zolari alohida tovar guruhlari bo'yicha ishlab chiqarish va narx siyosatini muvofiqlashtirib olishadi).
Group of twenty	Большая двадцатка	Katta yigirmatalik	- 20 ta yirik mamlakatlar guruhi bo'lib, unga jahondagi eng boy mamlakatlar va yirik rivojlanayotgan davlatlar kiradi va ular xissasiga jahon yalpi ichki mahsulotining 90 foiz ulushi to'g'ri keladi.
Conjuncture	Конъюнктура	Kon'yunktura	- bozor mexanizmi sharoitlarida rivojlanishning qonuniyatli shakllari davlat tomonidan tartibga solinishi va raqobatning, iste'molchilar, korporatsiyalar hamda davlat muassasalari va korxonalari tomonidan qaror qabul qilishdagi mutaqillikning muvozanati bilan belgilanuvchi

			jarayonlar: muayyan iqtisodiy faoliyat omillari va shart-sharoitlari yig'indisi.
Concern	Концерн	Kontsern	– ma'lum bir turdagi vazifalarni bajarish uchun vaqtincha tuzilgan ilmiy-texnikaviy, investitsion tarkibiy, moliyaviy va tashqi iqtisodiy siyosatni hamda tegishli resurslarni markazlashtiruvchi korxonalar birlashmasi.
Cooperative ties	Кооперативные связи	Kooperatsiya aloqalari	– turli soha ishlab chiqarish tarmoqlarida ma'lum mahsulotni tayyorlash bo'yicha uzoq muddatli aloqalarni o'rnatish.
Corporation	Корпорация	Korporatsiya	– hissadorlik jamiyati yoki hissadorlik birlashmasi ko'rinishidagi huquqiy shaxs shakli. U chiqarilgan aksiyalar qiymati bilan cheklangan majburiyatlar bo'yicha mas'uliyatli bo'ladi, o'z nomidan tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlarni bajarish, kontraktlar tuzish, qarz olish yoki berish, boshqa har qanday fuqarolik harakatlarini amalga oshirish huquqiga ega.
The credit	Кредит	Kredit	– qarz mablag'ining harakat shakli. Qaytarish va to'lov (foizni to'lash) shartlari bilan beriladigan pul yoki tovar shaklidagi qarz kredit beruvchi bilan qarz oluvchining iqtisodiy munosabatlarini ifodalaydi. Kreditning tijorat, davlat, bank, iste'mol, xalqaro shakllari mavjud.
labor market	рынок труда	Mehnat bozori	-mehnatga qobiliyatli aholining ish bilan band bo'lgan va band bo'lmagan qismlari va ish beruvchilar o'rtasidagi

			munosabatlarni hamda ularning shaxsiy manfaatlarini hisobga oluvchi shartnomalar asosida ishchi kuchi xarid qilish - sotishni amalga oshiruvchi, shuningdek, unga bo'lgan talab va taklif o'rtasidagi nisbatlarni bevosita tartibga soluvchi, bozor iqtisodiyotining murakkab, ko'p aspektli, o'suvchi va ochiq ijtimoiy-iqtisodiy tizimchasidir.
modernization	Модернизация	Modernizatsiya	-ob'ektni takomillashtirish, yaxshilash, yangilash, uni yangi talab va me'yorlarga, texnik shart-sharoitlarga, sifat ko'rsatkichlariga moslashtirish.
The financial market	Финансовый рынок	Moliya bozori	– moliya mablag'larini vaqtincha haq to'lab ishlatish yoki ularni sotib olish yuzasidan bo'lgan munosabatlardir.
Financial and banking system	Финансовая и банковская система	Moliya-bank tizimi	-tarixan shakllangan va belgilangan qonun qoidalar asosida faoliyati yurituvchi mamlakatdagi moliya–kredit muassasalari majmuidir.
preferences	Предпочтения	Preferensiya	– iqtisodiyotni maqsadga muvofiq rivojlantirish va tartibga solishda ayrim soha va tarmoqlar, korxonalar va ishlab chiqarish turlariga nisbatan beriluvchi imtiyoz, afzallik va ustuvorliklar.
protectionism	протекционизм	Proteksionizm	– davlatning xorij raqobatidan ichki bozorni himoya qilish siyosati, mamlakatga olib kelinayotgan tovarlarga yuqori bojlar belgilaydi, ayrim tovarlarni olib kelish cheklanadi yoki umuman taqiqlanadi.
Monetary and Credit	Денежно-кредитная	Pul - kredit	– davlat tomonidan iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadida

Policy	политика	siyosati	pul muomalasini tashkil etish va barqarorligini ta'minlash uchun amalga oshiriladigan barcha chora-tadbirlar majmui.
external debt	внешний долг	Tashqi qarz	– mamlakat hukumati, moliya-kredit tashkilotlari, yirik korxonalarining boshqa mamlakatlar moliya-kredit muassasalaridan qarzga olgan moliyaviy mablag'larining jami hajmi.
Foreign trade	внешнеторговый	Tashqi savdo	– bir mamlakatning boshqa mamlakatlar bilan savdosi.
Foreign Trade Policy	Политика внешней торговли	Tashqi savdo siyosati	– bir mamlakatni boshqa mamlakatlar bilan olib borayotgan savdosi (eksporti va importi) borasidagi siyosati.
Technology	Технология	Texnologiya	– tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish to'g'risidagi amaliy bilimlar.
Direct investments	Прямые инвестиции	To'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar	- foyda olish bilan birgalikda kapital ko'yilayotgan ob'ekt ustidan nazoratni ta'minlash xuquqini beruvchi kapital qo'yilmalari.
balance of payment	Платежный баланс	To'lov balansi	-muayyan muddat davomida mamlakatning xorijiy davlatlarga to'lagan va xuddi shu davr mobaynida mamlakatga xorijiy davlatlardan tushgan to'lovlar summalari nisbatini tavsiflaydi. To'lov turkumiga tashqi qarz, uning foizi, chetdan olingan tovarlar va xizmatlar haqi, xorijiy investitsiyalar, xorijda diplomatik ishlarni, iqtisodiy aloqalarni yuritish xarajatlari, fuqarolar va qo'shma korxonalarining chet elga pul o'tkazmalari va boshqalar kiradi.

The total market	общий рынок	Umumiy bozor	- ishlab chiqarish omillarini milliy chegaralar orqali erkin ko'chib o'tishi ta'minlanadigan iqtisodiy integratsiya ko'rinishi.
currency	валюта	Valyuta	- ma'lum bir davlatning qonun bilan o'rnatilgan pul vositasi (milliy valyuta), bir yoki bir necha etakchi mamlakatlarning valyutasi ko'rinishidagi jahon rezerv pullari
International cooperation	международное кооперация	Xalqaro kooperatsiyasi	- ishlab chiqarish bosqichlarining o'zaro bir-birini to'ldirishi va ularni muvofiqlashtirish maqsadida milliy iqtisodiy komplekslarning xamkorlik qilishi.
International Economic Relations	Международные экономические отношения	Xalqaro iqtisodiy munosabatlar	-mamlakatlar va hududlar o'rtasidagi, xalqaro tashkilotlar va korporatsiyalar ishtirokidagi xo'jalik aloqalari tizimi.
		Xalqaro ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi	-mamlakatlar o'rtasidagi mexnat taqsimoti ko'rinishi bo'lib, unda o'zlarining ichki extiyojlaridan ortiqcha bir turdagi maxsulotlar tayyorlash bilan shugullanuvchi milliy ishlab chiqarishlarning tabaqalanishi yuz beradi.
international organizations	международные организации	Xalqaro tashkilotlar	-ularning har biri xalqaro siyosatda o'zlarining faoliyat maqsadlari yo'nalishlariga qarab, yer yuzi taraqqiyotida egallab turgan mavqelariga qarab, umuman xalqaro siyosiy-amaliy munosabatlar jarayonida harakatlarga kirishadigan boshqa xalqaro tashkilotlar tizimidagi maqomlariga qarab ahamiyat kasb etadilar.
international	международ	Xalqaro	-xorijiy yuklarni jo'natish va

transit	ный транзит	tranzit	qabul qilib olish punktlari berilgan mamlakat hududidan tashqarida bo'lishi shartida tashilishidir. Agar tovarlar bojxona omboriga joylashtirilmasdan tashilsa bevosita xalqaro tranzit, bojxona omboridan foydalanilsa – bilvosita xalqaro tranzit hisoblanadi.
International Monetary Fund (IMF)	Международный валютный фонд (МВФ)	Xalqaro valyuta jamg'armasi	– xalqaro savdo va valyuta hamkorligini rivojlantirishga ta'sir ko'rsatish maqsadida 1944 yilda tashkil etilgan xalqaro valyuta-moliya tashkiloti. Xalqaro valyuta jamg'aramasi – a'zo davlatlar o'rtasida valyuta-kredit munosabatlarini tartibga solib turish va ularga to'lov balansining kamomadi bilan bog'liq valyutaviy qiyinchiliklar paytida chet el valyutasida qisqa va uzoq muddatli kreditlar berish yo'li bilan moliyaviy yordam ko'rsatish uchun mo'ljallangan hukumatlararo tashkiloTayvan
Service sector	сектор услуг	Xizmat ko'rsatish sohasi	– ijtimoiy ishlab chiqarishning moddiy-buyumlashgan ko'rinishga ega bo'lmagan iste'mol qiymatlarini yaratishga yo'naltirilgan sohalari. U o'z ichiga moddiy xizmatlar ko'rsatish (transport, aloqa, savdo, maishiy xizmat va boshqalar) hamda nomoddiy xizmatlar ko'rsatish (huquqiy maslahatlar berish, o'qitish, malaka oshirish va boshqalar)ni oladi.
Gross domestic product	Валовой внутренний продукт	Yalpi ichki mahsulot	-mamlakatda bir yil davomida ishlab chiqarilgan jami pirovard mahsulot va xizmatlarning

			bozor qiymati
New industrial countries	Новые индустриальные страны	Yangi industrial mamlakatlar	- iqtisodiy jihatdan eng tez rivojlanayotgan Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasidagi davlatlar guruhi.

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 21 сентябрдаги ПФ-5544-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 2019 йил 27 августдаги ПФ-5789-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сонли қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.: “Халқ сўзи” 28.12.2018.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълимдан кейинги таълим тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 2017 йил 16 февралдаги № 4958-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 20 апрелдаги № 2909 -сонли Қарори.

8. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Янги ўқув услубий мажмуаларни тайёрлаш бўйича услубий кўрсатмани тавсия этиш тўғрисида»ги 2017 йил 1 мартдаги №107-сонли буйруғи.

9. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Олий таълим вазирлигининг «Олий таълим муассасалари кафедралари Кенгашларини ташкил этиш тўғрисида»ги 2017 йил 13 мартдаги №138-сонли буйруғи.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ташқи савдо соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 15 апрель, № 75 (6769).

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси хусусийлаштирилган корхоналарга кўмаклашиш ва рақобатни

ривожлантириш Давлат кўмитасини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 19 апрель, № 77 (6771).

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича вакили институтини таъсис этиш тўғрисида”ги Фармони. - // Халқ сўзи, 2017 йил 5 май, № 90 (6784).

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. - // Халқ сўзи, 2017 йил, 21 апрель, № 79 (6773).

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 майдаги "Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори. - // Халқ сўзи, 2017 йил, 2 май, №86 (6780).

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маҳаллий экспорт қилувчи ташкилотларни янада қўллаб – қувватлаш ва ташқи иқтисодий фаолиятни такомиллаштириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги қарори Халқ сўзи, 2017 йил 22 июнь, №123.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 30 октябрдаги ПФ-5564-сонли “Товар бозорларида савдони янада эркинлаштириш ва рақобатни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони. -// Халқ сўзи, 2018 йил 31 октябрь, № 225 (7183).

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлигини ташкил этиш тўғрисида” ги ПФ-5264-сон Фармони. 2017 йил 29 ноябрь.- lex.uz.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 мартдаги “Иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларига инновацияларни жорий этиш механизмларини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3698-сонли қарори. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.13.2018 й.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги ПҚ-4022-сонли “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рақамли инфратузилмани янада модернизация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 22.11.2018 й.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 17 январдаги “2017 — 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури” ПФ-5635-сон [Фармони](#). 17.01.2019 й.

21. Мирзиёев Ш.М. Халққа хизмат қилиш, одамларнинг манфаатларини таъминлаш-раҳбарлар фаолиятининг асосий мезонидир. - // Халқ сўзи, 2017 йил 13 апрель, №73 (6767).

22. Мирзиёев Ш.М. Асосий мақсадимиз – мамлакатимизни янада тараққий эттириш ва халқимиз фаровонлигини юксалтиришдир. - // Халқ сўзи, 2017 йил 28 апрель, №84 (6778).

II. Махсус адабиётлар.

1. Логистика асослари” фанидан ўқув-услубий мажмуа. ТДИУ, 2015й.
2. Гайдаенко А.А., Гайдаенко О.В. Логистика. Учебник. – М.: КНОРУС, 2009. – 277 стр.
3. Неруш Ю.М. Логистика. Учебник. 4-е изд. – М.: ООО «Изд. Проспект», 2006. – 520стр.
4. Гаджинский А.М. Логистика. Учебник.– М.: «Дашков и К°», 2006. – 432стр.
5. Dadaboyev Q.A. Logistika. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDIU, 2007. - 124 b
6. Неруш Ю.М. Логистика: Учебник для вузов. — 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. - 389 с.
7. Соловьев Б.А., Мешков А.А., Мусатов Б.В. Маркетинг: Закупочная логистика. Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2015. – 336 с.
8. Моисеева Н.К. Экономические основы логистики. Учеб. пособ. -М.: ИНФРА-М, 2010. – 528 с.
9. Қориева Ё.К. Ташқи иқтисодий фаолиятда транспорт таъминоти. Ўқув услубий модуль, -Т.:ТДИУ, 2004. – 125 бет.
10. Ходжаев А. Развитие транспорта в Узбекистане. Учебник. -Т.: Мехнат, 2004. – 234 бет.

III. Интернет ресурслар

1. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi sayti.
2. www.cer.uz – Iqtisodiy tadqiqotlar markazi sayti.
3. www.mineconomy.uz – O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi sayti.
4. www.ifmr.uz – Makroiqtisodiy tadqiqotlar va prognozlash instituti sayti.
5. www.lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi sayti.
6. www.cemi.rssi.ru – Rossiya Federatsiyasi Markaziy iqtisodiy-matematik instituti sayti.
7. www.nber.com – AQSH iqtisodiy tadqiqotlar milliy byurosi sayti.
8. www.logistika.uz – Transport va logistika axborot portal.
9. www.customs.uz – Ўзбекистон божхона қўмитасининг расмий сайти